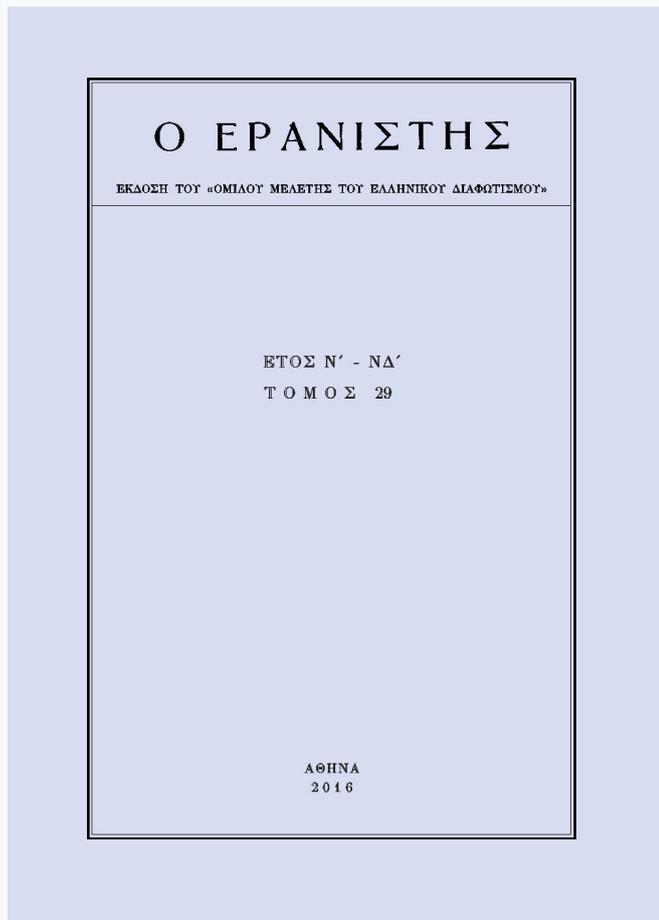

The Gleaner

Vol 29 (2016)

Piecing Fragments Together: Recent Evidence about Nikolaos and Konstantinos Karatzas' Library

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.21057](https://doi.org/10.12681/er.21057)

Copyright © 2019, Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (2019). Piecing Fragments Together: Recent Evidence about Nikolaos and Konstantinos Karatzas' Library. *The Gleaner*, 29, 89–132. <https://doi.org/10.12681/er.21057>

ΑΡΜΟΓΗ ΣΠΑΡΑΓΜΑΤΩΝ

Νεότερα για τή βιβλιοθήκη
Νικολάου καὶ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ

ΣΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, καὶ συγκεκριμένα Στὴ συλλογὴ «Γιάννης Βλαχογιάννης», ὑπάρχει ἓνας φάκελος ποὺ περιέχει 17 σπαράγματα: μονόφυλλα, δίφυλλα, τετράφυλλα καὶ ἓνα πεντάφυλλο. Ὁ Βλαχογιάννης δὲν ἀναφέρει κάτι γιὰ τὴν προέλευσή τους· γιὰ νὰ χαρακτηρίσει ὅμως τὰ περιεχόμενα τοῦ φακέλου στὸν ὅποιο τὰ ἀρχειοθέτησε ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του: «Χειρογράφων ἀποσπάσματα (βιογραφικὰ λογίων καὶ κληρικῶν)».

Ἡ ἀρχειακὴ αὐτὴ μονάδα ἔχει ἐνταχθεῖ στὸν «Κατάλογο Α» τῆς συλλογῆς Βλαχογιάννη μὲ τὸν ἀρ. 289. Τὰ περιεχόμενα ὅμως τοῦ φακέλου δὲν ἔχουν περιγραφεῖ ἀναλυτικὰ ἀπὸ μεταγενέστερους μελετητὲς καὶ τὸ ὕλικό αὐτὸ δὲν ἔχει γίνεῖ, ὅσο γνωρίζω, ἀντικείμενο ἔρευνας. Ὁ Κωνσταντῖνος Διαμάντης μάλιστα, ποὺ τὸ 1972 ἔδωσε ἓναν κατάλογο τῶν περιεχομένων στὴ Συλλογὴ Βλαχογιάννη, θεώρησε πὼς στὸν φάκελο ἀρ. 289 περιέχονται «Τουρκικὰ ἔγγραφα διαφόρων τόπων».¹ Στὸν συγκεκριμένο φάκελο περιέχονται τουρκικὰ ἔγγραφα ἀλλὰ ὄχι μόνο.

Στὴ μελέτη ποὺ ἀκολουθεῖ θὰ δώσω πρῶτα μιὰ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν 17 σπαραγμάτων τὰ ὁποῖα περιέχονται στὸ φάκελο. Ἀμέσως μετὰ θὰ παρουσιάσω τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποκαλύπτουν τὴν ταυτότητα ἐκείνων ποὺ τὰ ἔχουν γράψει. Προεισαγωγικὰ δηλώνω πὼς πρόκειται γιὰ ὕλικό γραμμένο στὸ μέγιστο μέρος του, ὅπως θὰ δείξω, ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ καὶ τὸν γιό του Κωνσταντίνο.

Στὴ συνέχεια θὰ διερευνήσω τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ὕλικό ποὺ ἔχει διασωθεῖ συνιστᾷ 17 ἀνεξάρτητες μονάδες, ὅπως ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὴν ταξινομικὴ του ἀρίθμηση, ἢ ἂν μπορεῖ νὰ ὁμαδοποιηθεῖ σὲ ἐπιμέρους ἐνότητες.

Ἡ ὁμαδοποίησις ποὺ θὰ προτείνω θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ κάνουμε τὸ ἐπόμενο βῆμα καὶ νὰ ἀποκαλύψουμε ὅτι τὸ ὕλικό αὐτὸ δὲν προέρχεται

---

1. Κων. Ἀθ. Διαμάντης, *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. 1, Ἀθήνα 1972, σ. 305.

ἀπὸ «χειρόγραφα», ὅπως ὑπονοοῦσε ἡ ἐπιγραφή τοῦ Βλαχογιάννη, ἀλλὰ ἀπὸ ἔντυπα βιβλία πού κάποτε ἀνῆκαν στὴν περίφημη, γιὰ τὰ χειρόγραφα τῆς κυρίως, βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐνότητα πού περιέχει σπαράγματα γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ συνυπάρχουν καὶ σπαράγματα γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου θὰ ἀποτελέσει τὸν μίτο γιὰ νὰ διαπιστώσουμε πῶς ὁ γιός του παρέμεινε ὄχι μόνον κάτοχος ἀλλὰ καὶ χρήστης τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του· κατὰ συνέπεια ὁ χρόνος τῆς διάλυσής της δὲν πρέπει νὰ συνδεθεῖ, ὅπως πιστευόταν ὡς τώρα, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἀλλὰ μὲ τὸν βίαιο θάνατο τοῦ γιοῦ του μετὰ τὸ 1812.

Τέλος θὰ προτείνω τὶς διαδρομὲς πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀκολούθησε τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ ὡς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ὅπου βρίσκεται σήμερα.

Ἄν ὅσα θὰ ἀναφέρω εἶναι ὀρθά, τὸ ὑλικὸ αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προσθέσουμε μία ἀκόμα ψηφίδα στὶς ἐρευνες γιὰ τὰ περιεχόμενα καὶ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης τοῦ λόγιου Φαναριώτη τοῦ 18ου αἰῶνα Νικολάου Καρατζᾶ.

Τὰ σπαράγματα καὶ οἱ γραφεῖς τους

Παρουσιάζω ἐδῶ τὰ σπαράγματα πού περιέχονται στὸ φάκελο ἀρ. 289 τοῦ «Καταλόγου Α» τῆς συλλογῆς Βλαχογιάννη τῶν ΓΑΚ, ἀκολουθώντας τὴν ἀρίθμηση μὲ τὴν ὁποία ἔχουν ἀρχειοθετηθεῖ. Δηλώνω τὶς διαστάσεις, τὸ περιεχόμενό τους καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου πού ἔχει γράψει κάθε ἐνότητα.

1. Τεῦχος (4 φύλλον), διαστάσεων 14,2X9,2, ἀριθμημένο ὡς 1, 1α, 1β, [1γ λευκὸ]
Περιέχει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο ἐπιστολῆς τοῦ Μελετίου Πηγᾶ πρὸς τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας Θεόδωρο, μὲ χρονολογία 1593. Ἀκολουθεῖ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ ἴδιου πρὸς τοὺς «ἐν Λεοντοπόλει ἀδελφούς», μὲ ἡμερομηνία 29 Ἰουνίου 1593· τέλος, ἀπόσπασμα μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πρὸς τὸν Φίλιππο Σιμινέλλο, μὲ ἡμερομηνία 8 Φεβρουαρίου 1597. Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.
2. Τεῦχος (4 φύλλον), διαστάσεων 15X11, ἀριθμημένο ὡς 2, 2α, 2β, 2γ
Περιέχει σημειώματα «Περὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους» ἀπὸ τὴν «Γεωγραφίαν» τοῦ

Μελετίου Ἀθηνῶν, «Ἐκ τοῦ Προσκυνηταρίου τῆς Μεγάλης Λαύρας», «Ἀπὸ χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου, περὶ τοῦ πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους», «Ἀπὸ σιγίλλiou Νήφωνος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως», «Ἐκ τῆς διαθήκης Ἀγάθης μοναχῆς»: τέλος, «Εἰς τὸ σιγίλλιον τοῦ Νήφωνος. Τὸ δῶρημα τὸ δοθὲν παρὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Πρώτου». Τὸ verso τοῦ τελευταίου φύλλου εἶναι λευκό. Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

3. Μονόφυλλο, διαστάσεων 15,5X10,6

Στὴ μία ὄψη τοῦ μονόφυλλου περιέχονται πληροφορίες τὶς ὁποῖες παραδίδει ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν γιὰ τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρο καὶ σημειώνεται ὅτι ἐξέδωσε ἔργο «Περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων». Ἀκολουθεῖ Ἐπίγραμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλοπούλου τοῦ Ζακυνθίου γιὰ τὸν Γαβριὴλ Σεβῆρο, ἐνῶ στὴν ἄλλη ὄψη ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Σεβῆρου πρὸς ἄδηλο ἀποδέκτη, στὸν ὁποῖο ὁ Σεβῆρος ἀνακοινώνει ὅτι τοῦ ἀποστέλλει τὸ ἔργο του «Περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων». Τέλος, παρατίθενται πληροφορίες γιὰ τὸν Σεβῆρο ποὺ ἀντλοῦνται «Ἐξ ἐπιστολῆς Νεκταρίου Ἱεροσολύμων πρὸς Κλαύδιον Γάλλον». Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

4. Μονόφυλλο, διαστάσεων 15X9,9

Στὸ recto τοῦ μονόφυλλου ἔχουν ἀντιγραφεῖ ὅσα γράφει ὁ Δημήτριος Προκοπίου στὸ ἔργο του «Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, καὶ περὶ τινῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούστων» γιὰ τὸν Ἱερόθεον Βυζάντιον τὸν Κομνηνόν, μητροπολίτην Δρύστρας». Καὶ ἀκόμα στοιχεῖα γιὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα «Ἐκ τῆς Δογματικῆς διδασκαλίας Σεβαστοῦ Κυμνήτου». Τὸ verso τοῦ φύλλου εἶναι λευκό. Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

5. Μονόφυλλο, διαστάσεων 14,5X9,4

Ἔχουν καταγραφεῖ πληροφορίες γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγὰ ἀπὸ διάφορες πηγές: «Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Φιλίππου Πρωτονοταρίου», «Ἐκ τῆς Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων Ἱστορίας Δοσιθέου», «Ἐκ τῶν Προλεγομένων τοῦ Τόμου τῆς Χαρᾶς τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου]», «Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου] τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ τυπωθείσης Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας» (κείμενο κολοβό). Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

6. Μονόφυλλο, διαστάσεων 19X12,5

Στὸ recto περιέχεται κείμενο τεσσάρων ἀράδων μετὴν ἐπιγραφή «Ἐπίγραμμα εἰς τὴν εἰκόνα Σαμουὴλ τοῦ αἰοιδίμου πατριάρχου» (ἀταύτιστο: Inc. *Εἰκόνας ἤμισυ ὡδ' ὀράεις*). Στὸ verso ἡ φράση «Οὐχ' ὁ πολλὰ εἰδὼς ἀλλ' ὁ χρησίμα εἰδὼς ἐστὶ σοφός». Γραφέας ἀταύτιστος: τὸν ὀνομάζουμε Γ.

7. Δίφυλλο, διαστάσεων 31X14

Ἔχουν ἀντιγραφεῖ τρεῖς ἐνθυμήσεις γιὰ ἀντίστοιχους σεισοὺς ποὺ ἔγιναν στὴ Λευκάδα τὸν Μάιο τοῦ 1612, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1613 καὶ τὸν Νοέμβριο

τοῦ 1704. Τίς δύο πρώτες ἔγραψε ὁ ἱερέας Νικόλαος Ζαμπέλλης καὶ τὴν τρίτη ὁ Νικόλαος Θεριανός. Ἐπιγραφή: «Ἀντίγραφον ἐκ παλαιοῦ καταστήχου», γραφέας ὁ Ἄνδρέας Παπαδόπουλος Βρετός.

8. Μονόφυλλο, διαστάσεων 19,5X14
Στὴ μία ὄψη τοῦ μονόφυλλου ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή «Περὶ τοῦ συγγραφέως, καὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ βίβλου» καὶ ἀκολουθοῦν πληροφορίες γιὰ τὸν «Λάγγιον» καὶ τὸ ἔργο του «Περὶ τῆς Γραικο-βαρβάρου Ποιητικῆς». Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζάς. Στὴν ἄλλη ὄψη τοῦ φύλλου νεότερο χέρι ἔχει σημειώσει με κεφαλαῖα γράμματα: «Λανγίου Φιλολογία κ.τ.λ.».
9. Μονόφυλλο, διαστάσεων 20X15,5
Στὸ recto τοῦ μονόφυλλου ἔχουν ἀντιγραφεῖ τρία σύντομα σημειώματα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Μάξιμο Μαργούνιο. Τὸ πρῶτο ἀντλεῖται «Ἐκ τῆς Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων Ἱστορίας Δοσιθέου πατριάρχου» καὶ καταγράφει τὴν ἄποψη τοῦ Μαργουνίου «περὶ τῶν κοκκοβαφῶν πεδῆλων», καὶ ἀκολουθοῦν δύο ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν τοῦ Μαργουνίου πρὸς τὸν Φιλίππου πωλῆως Θεοφάνη Καρύκη καὶ πρὸς τὸν Φιλαδελφείας [Γαβριὴλ Σεβῆρο] «Περὶ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Μαργουνίου». Τὸ verso τοῦ φύλλου εἶναι λευκό. Τὰ κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ.
10. Μονόφυλλο, διαστάσεων 20,3X15,6
Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή «Περὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ» παρατίθενται πληροφορίες γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸ ἀντλημένες «Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Φιλίππου Πρωτονοταρίου», «Ἐκ τῆς Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων Ἱστορίας Δοσιθέου», «Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου τοῦ Ἀθηνῶν», «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἐν τῷ Διαλόγῳ τοῦ αὐτοῦ [= Μελετίου] τυπωθέντι αφς'», «Ἀπὸ σημειώματος τοῦ ἀρχιδιακόνου αὐτοῦ [Μελετίου] Μαξίμου Πελοποννησίου». Τὰ κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ.
11. Μονόφυλλο, διαστάσεων 20X15
Στὴ μία ὄψη τοῦ μονόφυλλου ὑπάρχει ἓνα Σημείωμα στὸ ὁποῖο δηλώνεται πὼς ὁ Κωνσταντίνος Καρυοφύλλης προσφέρει ἓνα ἀδήλου περιεχομένου βιβλίον ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη του στὸν ἀνεψιὸ του Νικόλαο Καρατζᾶ. Ἀκολουθεῖ ἓνα δεῦτερο Σημείωμα στὸ ὁποῖο καταγράφονται πληροφορίες γιὰ τὸν δωρητὴ. Τὸ πρῶτο εἶναι γραμμένο με τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρυοφύλλη καὶ τὸ δεῦτερο ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ.
12. Δίφυλλο, διαστάσεων 20,2X15,2, ἀριθμημένο ὡς 12, 12α
Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή «Περὶ Κωνσταντίνου στολνίκου τοῦ Καντακουζηνοῦ» παρατίθενται πληροφορίες γι' αὐτὸν ἀντλημένες «Ἐκ τοῦ περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου Προκοπίου», «Ἐκ τῆς Γεωγραφίας τοῦ Μελετίου», «Ἐκ τῶν Συμμίκτων Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων περὶ γεφυρώσεως

τοῦ Ἰστρου», ἄῚ ἐπιγραφῆς τῆς Διηγῆσεως Ματθαίου τοῦ Μυρέων», ἄῚ ἐπιστολῆς Φωτίου τινὸς πρὸς Ἀλέξανδρον», με ἡμερομηνία 27 Μαρτίου 1698· ἐπίσης, παρατίθεται [Ἐπίγραμμα] Ἰωάννου Καρυοφύλλου τοῦ μεγάλου λογοθέτου, εἰς τὸν εὐγενέστατον ἄρχοντα στόλνικον Κωνσταντῖνον Καντακουζηνόν», ἄῚ Ἄλλο [ἐπίγραμμα τοῦ Καρυοφύλλη] εἰς τὸν αὐτὸν» καὶ ἄῚ Ἡρωελεγεῖον» τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ στὸν Κωνσταντῖνο Καντακουζηνό. Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

13. Μονόφυλλο, διαστάσεων 20,2X15,6

Στὸ recto τοῦ μονόφυλλου ἔχουν ἀντιγραφεῖ πληροφορίες ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος, Περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων» γιὰ τὸ βιβλίον «Τοῦ Παλαμᾶ Σύνταγμα...», τὸ ὁποῖο τυπώθηκε ἀπὸ τὸν Νικόδημο Μεταξᾶ «ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως». Τὸ verso τοῦ φύλλου εἶναι λευκὸ. Τὰ κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντῖνου Καρατζᾶ.

14. Τεῦχος (5 φύλλον), διαστάσεων 20,2X15,5, ἀριθμημένο ὡς 14, 14α, 14β, 14γ, 14δ

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἄῚ Ἀποσημειώσεις περὶ τοῦ συγγραφέως [= Ἰωάννου Καρυοφύλλη]» παρατίθενται πληροφορίες ἄῚ τῶν Συμμίκτων Χρυσάνθου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων» ἀποσπάσμα ἄῚ τῆς πρὸς τὸν υἱὸν ἐκείνου [= Ἰωάννου Καρυοφύλλη] Ῥαλάκην Καρυοφύλλη ἐπιστολῆς Διονυσίου πατριάρχου πρώην Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ Βουκουρεστίου», 2 Ὀκτωβρίου 1692· ἄῚ ἑτέρων πρὸς τὸν αὐτὸν [= Ῥαλάκην Καρυοφύλλη] ἐπιστολῶν Ἰωάννου Κομνηνοῦ τοῦ ἱατροῦ, ἀπὸ Βουκουρεστίου», 25 Σεπτεμβρίου καὶ 8 Δεκεμβρίου 1694· τέλος, ἄῚ τῆς Περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων πρωτοτύπου Ἱστορίας Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων». Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

15. Μονόφυλλο, διαστάσεων 20,2X15,6

Ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπὸ ποικίλες πηγές ἀποσπάσματα κειμένων σχετικῶν με τὸν σφοδρὸ κατήγορο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας Ἰωάννη Ματθαῖο Καρυοφύλλη. Γεννημένος στὴν Κρήτη, ἔκανε σπουδὲς στὴ Ρώμη, ὁδηγήθηκε στὸν καθολικισμό καὶ στὴ συνέχεια ἔγραψε κείμενα ἀντιρρητικὰ ἐναντίον θέσεων τῆς Ὀρθοδοξίας. Τὰ ἀποσπάσματα ἀντλοῦνται ἀπὸ κείμενα τοῦ ἴδιου ἀλλὰ καὶ τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου, Δοσιθέου Ἱεροσολύμων καὶ Μαξίμου Μαργουνίου. Γραφέας ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς.

16. Δίφυλλο, διαστάσεων 20,2X15,2, ἀριθμημένο ὡς 16, 16α

Περιέχει πληροφορίες γιὰ τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη ἀντλημένες ἄῚ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου τοῦ Ἀθηγῶν», ἄῚ τῶν περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου Προκοπίου», ἄῚ ἐπιστολῆς Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Δοσίθεον»· ἀκόμα περιλαμβάνει ἄῚ Ἐπίγραμμα εἰς τὸν... Ἰωάννην Καρυοφύλλη» καὶ ἄῚ Ἐτερα τετράστροφα εἰς τὸν αὐτὸν [= Ἰωάννην Καρυοφύλλη]» «τοῦ Ἐμμανουὴλ ἱερέως τοῦ Δεκάρχου τοῦ Κρητῆς», τοῦ 1674. Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

17. Μονόφυλλο + Δίφυλλο, διαστάσεων 14,5X9,5, τὰ ὅποια ἔχουν ἀριθμηθεῖ ὡς 17, 17α, 17β

Στὸ μονόφυλλο ἔχουν ἀπομνημονευτεῖ στοιχεῖα γιὰ τὴ συγγραφή ἀπὸ τὸν Μελέτιο Πηγὰ τοῦ ἔργου «Ἀπολογία ὑπὲρ χριστιανῶν εὐλαβῶν, ἧτοι κατὰ Ἰουδαίων». Τὰ κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ. Στὸ δίφυλλο ὑπάρχει τὸ τελευταῖο τμήμα (ἡ ἐνότητα εἶναι ἀκέφαλη) κειμένου ποὺ ἀναφερόταν στὸν Μελέτιο Πηγὰ καὶ ἀκολουθεῖ «Ἐκ τοῦ βιβλιαδαρίου τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου] κατὰ τῶν βλασφημιῶν Ματθαίου Καρυοφύλλου τοῦ Ψευδοϊκονίου». Στὴ συνέχεια πληροφορίες γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγὰ «Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου τοῦ Ἀθηνῶν», «Ἐκ τοῦ περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου Προκοπίου», «Ἐκ τῆς Λογικῆς Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς φιλοσοφίας», «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ [= Μελετίου Πηγᾶ] ἐν τῷ Διαλόγῳ τοῦ αὐτοῦ» ἀκολουθεῖ κατάλογος πονημάτων τοῦ Μελετίου ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ, καὶ τέλος «Ἀπὸ σημειώματος τοῦ ἀρχιδιακόνου αὐτοῦ [= Μελετίου] Μαξίμου Πελοποννησίου». Γραφέας ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

Τὸν μέγιστο ἀριθμὸ, τὰ 10 ἀπὸ τὰ 17 σπαράγματα (τὰ ἀρ. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 12, 14, 16), τὰ ἔχει γράψει ὁ λόγιος τοῦ 18ου αἰῶνα, συλλέκτης καὶ γραφέας χειρογράφων Νικόλαος Καρατζᾶς.

Τὸ ὄνομά του δὲν σημειώνεται ἀλλὰ ἡ ἀποκάλυψη τῆς ταυτότητάς του εἶναι σχετικὰ εὐκολη, καθὼς εἶναι γνωστὴ ἡ γραφή του. Δίνω δύο πανομοιότυπα: τὸ ἕνα προέρχεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ σήμερα βρίσκεται στὸ Παρίσι, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας (BnF) μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Suppl. gr. 1044² (εἰκ. 1) καὶ τὸ δεῦτερο ἀπὸ τὸ recto τοῦ σπαράγματος ἀρ. 5 τῶν ΓΑΚ (εἰκ. 2).

Τὰ πέντε (ἀρ. 9, 10, 13, 15, 17) εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Καρατζᾶ. Τὴν ταυτότητα τοῦ γραφέα μᾶς τὴν ἀποκαλύπτει τὸ ἔργο του «Ἐφημερίδες», ἐνόητες τοῦ ὁποῖου παραδίδονται ἀπὸ πέντε αὐτόγραφα χειρογράφα του. Τὰ τρία βρίσκονται στὴν Ἀθήνα. Τὰ δύο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη: τὸ πρῶτο φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 3106,³

2. Γιὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποκαλύπτουν τὴν ταυτότητα ἐκείνου ποὺ συγκρότησε αὐτὸ τὸ χειρόγραφο καὶ ἔγραψε μὲ τὸ χέρι του ὅσα περιέχονται στὰ πρῶτα φύλλα του, δηλαδή τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, βλ. Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Ἐνα ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας μετατρέπεται σὲ ἐπιστολάριο. Μία περίπτωση τοῦ 18ου αἰῶνα», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 8 (2006) – Πρακτικὰ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Νεοελληνικῆς ἐπιστολογραφίας (16ος–19ος αἰ.)–, 77–81 [= *Ἑλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀφανεῖς, ἄσημοι καὶ διάσημοι, σὲ διασταυρούμενες τροχιές*, Ἀθήνα 2007, σ. 178–186].

3. Γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης βλ. Γ. Κουρνούτος,

ἐνῶ τὸ δεύτερο προέρχεται ἀπὸ τὸ Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ὁποίου εἶχε τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 768.⁴ Τὸ τρίτο ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο βρίσκεται σὲ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη.⁵ Τὰ δύο ἄλλα χειρόγραφα βρίσκονται στὴν Ἁγία Πετρούπολη, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (RNB).⁶ Παραθέτω δύο πανομοιότυπα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο, αὐτόγραφο θυμίζω, ποὺ σήμερα βρίσκεται στὴν Ἁγία Πετρούπολη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 201α⁷ (εἰκ. 3) καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸ recto τοῦ σπαράγματος ἀρ. 9 (εἰκ. 4), γιὰ νὰ φανεῖ ἡ ταύτιση τῶν γραφῶν.

Στὸ σπάραγμα ἀρ. 7 ἀντιγράφονται τρεῖς ἐνθυμήσεις γιὰ ἀντίστοιχους σεισμὸς ποὺ συνέβησαν στὴ Λευκάδα τὸν Μάιο τοῦ 1612, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1613 καὶ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1704. Τὶς ἐνθυμήσεις εἶχε γράψει ὁ ἱερέας Νικόλαος Ζαμπέλλης⁸ ἀλλὰ γραφέας τοῦ δίφυλλου φέρεται πὼς εἶναι ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετός, ὅπως ἀποκαλύπτει ἓνα σημείωμα, γραμμμένο πιθανότατα ἀπὸ τὸν Βλαχογιάννη, στὸ ἄνω μέρος τοῦ recto τοῦ πρώτου φύλλου: «Γραφὴ Ἁ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ», ἀναφέρεται.

Ἰδιαιτέρη περίπτωση ἀποτελεῖ τὸ μονόφυλλο μὲ τὸν ἀρ. 11. Σὲ αὐτὸ ὑπάρχει ἓνα σημείωμα ποὺ δηλώνει τὴ δωρεὰ ποὺ ἔκανε ὁ Κωνσταντῖνος Καρυοφύλλης στὸν Νικόλαο Καρατζά.⁹ Ἀκολουθεῖ ἓνα ἰδιόγραφο σημείωμα τοῦ δωρεοδόχου, τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, σχετικὸ μὲ τὴ συγγένεια τοῦ δωρητῆ μὲ τὴν οἰκογένεια Καρυοφύλλη. Γιὰ τὸ δεύτερο σημείωμα

«Ἄγνωστος κῶδιξ Ἐφημερίδων Κωνσταντίνου Καρατζᾶ τοῦ Μπάνου», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 24 (1949), 169-173.

4. Τὸ ἔχει περιγράψει ὁ Ἁθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη...*, τ. 5, Ἁγία Πετρούπολη 1915, σ. 260.

5. Βλ. Στέρ. Φασουλάκης, «Ἑλληνικὲς κινητοποιήσεις καὶ τουρκικὲς καταδρομὲς (Κωνσταντινούπολη 1813) ἀπὸ ἀνέκδοτες Ἐφημερίδες», *Μνημοσύνη* 14 (1998-2000), 264-272.

6. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα μὲ τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς 201α¹ καὶ 201β¹. Συνοπτικὴ περιγραφή τους ἔχει δώσει τὸ 1909 ὁ Ἁθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, στὸν τόμο 13 τῆς σειρᾶς Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor...*, σ. 8¹.

7. Τὴν ἀποψη ὅτι πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο τὴν διατύπωσε πρῶτος ὁ Ἁθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς· βλ. τὴν παραπομπὴ στὴν προηγούμενη σημείωση.

8. Γιὰ τοὺς σεισμὸς στὴ Λευκάδα καὶ τὶς ἐνθυμήσεις ποὺ τὶς σώζουν βλ. πρόχειρα Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Σεισμολόγιο Λευκάδος (1469-1971)», *Ἐπετηρὴς Ἐταιρείας Λευκαδικῶν Μελετῶν* 8 (1995), 155 ἐπ.

9. Στοιχεῖα γιὰ τὸ δωρητῆ βλ. πιὸ κάτω στὸ κείμενο.

δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζά. Γιὰ τὸ πρῶτο, μολονότι δὲν ἔχουμε, ὅσο γνωρίζω, δεῖγμα τῆς γραφῆς τοῦ Κωνσταντίνου Καρυοφύλλη ὥστε νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ τὸ σημείωμα πὸν παραδίδεται στὸ σπάραγμα, θεωρῶ ὡστόσο πολὺ πιθανὸ ἢ ἐνθύμηση τῆς δωρεᾶς νὰ εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ δωρητῆ.

Μένει κατὰ συνέπεια τὸ σπάραγμα ἀρ. 6, γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα ἐκείνου πὸν ἔχει ἀντιγράψει τὸ «Ἐπίγραμμα εἰς τὴν εἰκόνα Σαμουὴλ τοῦ αἰοιδήμου πατριάρχου» καὶ τὸ γνωμικὸ «Οὐχ' ὁ πολλὰ εἰδῶς, ἀλλ' ὁ χρήσιμα εἰδῶς ἐστὶ σοφός», τὸ ὁποῖο ἀναγράφεται στὸ verso τοῦ φύλλου. Προφανῶς τὸ ἐπίγραμμα ἀναφερόταν στὸν Φαναριώτη Σαμουὴλ Χαντζερή, ὁ ὁποῖος ἔγινε δύο φορές πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως στὸ διάστημα 1763-1774. Πρέπει νὰ συντάχθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, πὸν συνέβη τὸ 1775.¹⁰ Ἄς σημειωθεῖ πὼς τὸ γνωμικὸ παρουσιάζεται σὲ Γνωμολόγια συνήθως μὲ τὴν ἀκόλουθη μορφή: «'Ο Χρήσιμ' εἰδῶς οὐχ ὁ πολλ' εἰδῶς σοφός».

Ἄνασυνθέτοντας ἐνότητες

Τὰ σπαράγματα ἀποτελοῦν ἄραγε 17 ἀνεξάρτητες μεταξύ τους μονάδες ἢ μερικὰ τουλάχιστον ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦσαν, κάποτε, ὀργανικὰ τμήματα ἐνοτήτων οἱ ὁποῖες διασπάστηκαν καὶ διασπασμένες ἀρχειοθετήθηκαν; Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερο ζήτημα πὸν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει.

Γιὰ μία τουλάχιστον περίπτωση ἡ θετικὴ ἀπάντηση ἐξάγεται μὲ εὐκολία. Συγκεκριμένα, στὴν ἐνότητα μὲ τὸν ἀριθμὸ 5 τὸ κείμενο μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει τὸ μονόφυλλο εἶναι κολοβό. Ἡ συνέχεια ὅμως τοῦ κειμένου αὐτοῦ βρίσκεται στὸ δίφυλλο πὸν ἔχει ἀριθμηθεῖ ὡς 17α καὶ 17β: στὸ verso τοῦ σπαράγματος ἀρ. 5 παρατίθεται ἕνα ἀπόσπασμα «Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου] τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ τυπωθείσης Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας», τοῦ ὁποῖου ἀποσπάσματος ἡ τελευταία φράση εἶναι: «μετὰ ταῦτα δὲ Κύριλλον τὸν Λούκαριν σοφώτατον ὄντα». Στὸ recto τοῦ σπαράγματος ἀρ. 17α βρίσκουμε τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου: «εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιμανδρίτου ἀναβιβάσας, καὶ ἐξαρχον τοῦ ἰδίου προσώπου ἀποκαταστήσας, ἔπεμψε καὶ ἐδίδασκε τοὺς Ῥώσους

10. Γιὰ τὸν Σαμουὴλ Χαντζερή, τὸ βίο καὶ τὶς ἀπεικονίσεις του βλ. τὴ μελέτη τοῦ Βασ. Κ. Μπακούρου, *Σαμουὴλ Χαντζερῆς ὁ Βυζάντιος (1700-1775)*. Ἡ συμβολὴ του στὴν πνευματικὴ κίνηση τοῦ Γένους κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα, Ἀθήνα 2008.

τὰ περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». ¹¹ Ἄν σὲ αὐτὴ τὴν πρώτη διαπίστωση προσθέσουμε τὸ γεγονός πὼς τὰ κείμενα ποὺ παραδίδονται στὸ μονόφυλλο καὶ στὸ δίφυλλο εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, καὶ πὼς ἔχουν καὶ τὰ δύο τὶς ἴδιες διαστάσεις, ἀναδεικνύεται εὐκόλα ἢ συνάφειά τους.

Σχετικὰ εὐκόλη εἶναι καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς ὀργανικῆς σχέσης ποὺ συνδέει τὸ μονόφυλλο ποὺ εἶναι ἀριθμημένο ὡς 4 μὲ τὸ τεῦχος ποὺ φέρει τὸν ἀρ. 2. Στὸ πρῶτο ἀναφέρονται στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἰωάννη Κομνηνό, συγγραφέα ἐνὸς «Προσκυνηταρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους», καὶ στὸ δεύτερο συγκεντρώνονται στοιχεῖα «Περὶ τοῦ ἁγίου Ὁρους» ἀπὸ διάφορες πηγές. Καὶ πάλι ἐδῶ ἡ κοινὴ θεματικὴ, ἡ ταυτότητα τοῦ γραφέα καὶ οἱ ταυτόσημες διαστάσεις τῶν σπαραγμάτων, τοῦ μονόφυλλου καὶ τοῦ τετραδίου, ὑπογραμμίζουν τὴ συνάφειά τους.

Μιὰ τρίτη περίπτωση ἀποτελοῦν τὰ σπαράγματα μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 12, 14 καὶ 16. Ὅλα ἀναφέρονται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, στὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη καὶ στὴν κατηγορία ποὺ διατυπώθηκε ἐναντίον του στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα («περὶ λουθηροκαλβινοφρονίας»), γιὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Εἶναι ὅλα γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ ἔχουν ὅλα τὶς ἴδιες διαστάσεις.

Ἄν τὰ τρία αὐτὰ παραδείγματα ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε πὼς τὰ σπαράγματα ποὺ ἐντοπίσαμε δὲν ἀποτελοῦν ὅλα αὐτοτελεῖς μονάδες, ἀς περάσουμε στὸ ἐπόμενο θέμα, στὴν προέλευση τῶν σπαραγμάτων.

Ἡ πιθανὴ προέλευση τῶν σπαραγμάτων

Ἡ ὡς τώρα ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ μᾶς ὀδήγησε στὸ συμπέρασμα πὼς τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα σώζονται στὸ φάκελο τῶν ΓΑΚ εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ καί, ὅπως ὅλα δείχνουν, εἶναι σπαράγματα, φύλλα ποὺ ἀποσπάστηκαν ἀπὸ κάποια «σώματα». Ἡ διαπίστωση αὐτὴ εὐκόλα μᾶς ὀδηγεῖ στὴ διατύπωση τῆς ἀκόλουθης

11. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Δοσιθέου, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ ὁ Καρατζᾶς κάποια ἀποσπάσματα, περιέχεται στὰ εἰσαγωγικὰ κείμενα ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ στὸ ἔντυπο Ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς πίστεως τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς τοῦ 1699· βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 3, Παρίσι 1895, ἀρ. 684, σ. 61-75· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, ἀρ. 4556, σ. 339.

ύπόθεσης: όσα είναι γραμμένα από τον Καρατζά μήπως είναι σπαράγματα από χειρόγραφα τής περίφημης βιβλιοθήκης του;

Η υπόθεση αυτή στηρίζεται και νομιμοποιείται από τὰ τεκμήρια που μᾶς ἔχουν δώσει όλα, σχεδόν, τὰ χειρόγραφα που ἔχουν ταυτιστεῖ ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ. Συγκεκριμένα, σὲ κάθε χειρόγραφο που ἀποκοτοῦσε ἢ συγκροτοῦσε ὁ ἴδιος ἐνσωμάτωνε στὴν ἀρχὴ του μιὰ μικρὴ ἐνότητα φύλλων στὴν ὁποία ἀπομνημόνευε πληροφορίες γιὰ τόν, ἢ τοὺς συγγραφεῖς καὶ γιὰ τό, ἢ τὰ ἔργα που παραδίδονταν στὸ χειρόγραφο του. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ὁ Καρατζᾶς δὲν παρέλειπε ποτὲ νὰ σημειώσει μὲ ἀκρίβεια τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦσε τὶς πληροφορίες του.

Εὐλογα ὅμως ἀνακύπτει ἓνα δεύτερο ἐρώτημα: ἡ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ μόνο χειρόγραφα περιεῖχε, δὲν εἶχε καὶ ἔντυπα βιβλία;

Τὸν Καρατζᾶ τὸν ἐνδιέφερε νὰ ἔχει στὴ βιβλιοθήκη του καὶ ἔντυπα, ὅπως ὑποδηλώνουν διάφορες ἐνδείξεις που σώζονται. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις αὐτὲς εἶναι ἡ ἐπιθυμία που εἶχε ἐκφράσει στὸν γιό του Κωνσταντῖνο νὰ τοῦ ἀγοράσει κάποια βιβλία. Τὴν ἐπιθυμία του τὴν πιστοποιεῖ ἡ ἀκόλουθη περικοπὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντῖνου Καρατζᾶ «Ἐφημερίδες»: «Τῆ 13^η τοῦ αὐτοῦ [Ὀκτωβρίου 1777]... Ἔστειλα καὶ τῷ φιλοστοργωτάτῳ μοι πατρὶ τὰ βιβλία, ὅπου μοι εἶχε προγράψει καὶ τὰ ἔφερα ἀπὸ τὴν Βιέναν».¹² Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἔντυπα βιβλία.

Ποιά ὅμως συγκεκριμένα ἔντυπα εἶχε κατορθώσει ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς νὰ ἔχει στὴ βιβλιοθήκη του;

Μιὰ πρώτη ἀπάντηση στὸ ζητούμενο αὐτὸ μπορεῖ νὰ δώσει τὸ γεγονός πὼς στὰ σημειώματα που προέτασσε στὰ χειρόγραφα του συγκέντρωνε πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα που παρέδιδαν, τὶς ὁποῖες ἀντλοῦσε ἀπὸ χειρόγραφα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔντυπα βιβλία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ χειρογράφου τοῦ γνωστοῦ ὡς «Κώδιξ τοῦ Ἰέρακος», τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ καὶ βρῖσκεται σήμερα στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 1474. Ὁ Καρατζᾶς λοιπὸν κατέγραψε σὲ τρία

12. Τὸ χωρίο ἔφερε στὸ φῶς ὁ Γ. Κουτζακιώτης στὸ Παρασχόλημά του «Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ καὶ τὴ βιβλιοθήκη του», που δημοσιεύεται ἐδῶ (σ. 312). Τὸ χωρίο περιέχεται στὸ ἔργο «Ἐφημερίδες ἰδιόχειρα Κωνσταντῖνου Καρατζᾶ τοῦ Πάνου», τὸ ὁποῖο παραδίδεται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ἀρ. 201α τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀγίας Πετρούπολης· τὸ δημοσίευσε τὸ 1909 ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, στὸν τόμο 13 τῆς σειρᾶς Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor...*, σ. 84.

φύλλα πληροφορίες σχετικές με τὸν Ἰέρακα. Πρόκειται γιὰ δώδεκα παραθέματα καὶ μιὰ παρασελίδια σημείωση, τὰ ὁποῖα ἀντλεῖ εἴτε ἀπὸ χειρόγραφα εἴτε ἀπὸ ἔντυπα.¹³ Συγκεκριμένα, καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἔντυπα, προστρέχει στὴν Ἐπιτομὴ ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, ἔργο πού ἐκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1677, καὶ δύο φορές στὸ βιβλίον τοῦ Μαρτίνου Crusius, *Turcograecia*, πού δημοσιεύτηκε στὴ Βασιλεία τὸ 1584.

Μποροῦμε νὰ ὀδηγηθοῦμε ἄραγε στὸ συμπέρασμα πὼς στὴ βιβλιοθήκη του εἶχε, μεταξὺ ἄλλων, καὶ αὐτὰ τὰ ἔντυπα βιβλία; Ἡ ὑπόθεση εἶναι πιθανὴ ἀλλὰ ὄχι ἀναντίλεκτη, ἀφοῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε δανειστεῖ κάποιο βιβλίον γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ζητήσεις του, καὶ ἢ ἀναφορὰ σὲ αὐτὸ νὰ μὴν ἀποτελεῖ τεκμήριον πὼς ἀνῆκε στὴ βιβλιοθήκη του. Οἱ πληροφορίες τὶς ὁποῖες ἀντλεῖ ἀπὸ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου πού βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη,¹⁴ χειρόγραφα τὰ ὁποῖα δὲν ἀνῆκαν ἀσφαλῶς στὴ βιβλιοθήκη του, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διερωτηθοῦμε μήπως καὶ κάποια τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ἔντυπα βιβλία πού ἀναφέρει στὰ σημειώματά του δὲν ἦταν δικὰ του, δὲν ἀνῆκαν στὴ βιβλιοθήκη του.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἔρευνα γιὰ τὰ ἔντυπα βιβλία τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄπτα τεκμήρια, ἀπὸ ἔντυπα γιὰ τὰ ὁποῖα νὰ μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς ἀνῆκαν πράγματι στὴ βιβλιοθήκη του.

Πιστεύω πὼς κάποια ἀπὸ τὰ σπαράγματα πού βρίσκονται στὰ ΓΑΚ μᾶς παρέχουν τεκμήρια γιὰ ἔντυπα βιβλία πού εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν ἔτσι νὰ δώσουμε μιὰ πρώτη ἀπάντηση στὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα πού διατυπώσαμε σχετικὰ μετὴν προέλευση τῶν σπαραγμάτων.

13. Τὸ χειρόγραφο μελέτησε ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικά γράμματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα καὶ Σημειώματα τοῦ Γ' – ΙΗ' αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἰέρακος (Ἔθν. Βιβλιοθ. Ἑλλ. 1474)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962 [= 1965]), 116-165. Ἀπὸ τὴ μελέτη αὐτὴ ἀντλῶ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα.

14. Γιὰ παράδειγμα, πληροφορίες πού ἀντλεῖ («Ἐκ τῶν Συμμίκτων Χρυσάνθου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων») (βλ. τὶς ἐνόητες ἀρ. 12 καὶ 14) μᾶς παραπέμπουν σὲ χειρόγραφα πού βρίσκονταν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη· βλ. καὶ πιδὸ κάτω στὸ κείμενο.

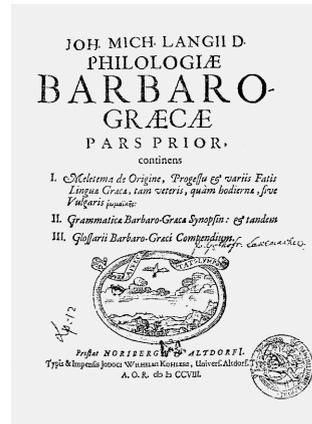
Ἔντυπα ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ

Ἄς δοῦμε ἀναλυτικὰ ὅσα μᾶς ὀδηγοῦν σὲ αὐτὴν τὴν ἐρευνητικὴ κατεύθυνση, ἀποκαλύπτοντας καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐντύπου μὲ τὸ ὁποῖο κάθε σπάραγμα συνδέεται.

A) Τὸ σπάραγμα ἀρ. 8 ἀναφέρεται σὲ μία «βιβλίον» ποὺ φέρει τὴν ἐπιγραφή «Περὶ τῆς Γραικο-βαρβάρου Ποιητικῆς», συγγραφέας τῆς ὁποίας δηλώνεται κάποιος μὲ τὸ ὄνομα «Λάγκιος». Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐξάγεται ἀπὸ ὅσα στοιχεῖα ὁ ἴδιος ὁ Καρατζᾶς ἔχει ἀντλήσει γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ «Περὶ ἡγηγητικὸν Ἀναστασίου Μιχαήλ τοῦ ἐκ Ναούσης».

Πρόκειται γιὰ τὸ ἔντυπο βιβλίον ποὺ περιέχει τὸ ἔργο τοῦ Johann Michael Lange, *Philologiae Barbaro-Græcæ* (εἰκ. 5), τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὴ Νυρεμβέργη σὲ δύο μέρη: τὸ πρῶτο (Pars prior), τὸ 1708, περιέχει τρία κεφάλαια (I-III), τὸ ἄλλο (Pars altera), τὸ 1707, περιέχει τέσσερα κεφάλαια (I-IV).¹⁵ Ἀντίτυπο αὐτῆς τῆς ἐκδοσης εἶχε, ὅπως θὰ δοῦμε, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ἐνῶ ἕνα ἐπιπλέον στοιχεῖο ποὺ συνηγορεῖ ὅτι τὸ σπάραγμα τὸ γραμμένο ἀπὸ τὸν Καρατζᾶ ἦταν ἐνταγμένο στὸ ἔντυπο ἀποτελεῖ ἡ ἀντιστοιχία τῶν διαστάσεων τοῦ ἐντύπου καὶ τοῦ σπαραγματος: 21x17,5 οἱ διαστάσεις τοῦ βιβλίου,¹⁶ 19,5x14 οἱ διαστάσεις τοῦ μονόφυλλου ποὺ ἐτοίμασε ὁ Καρατζᾶς γιὰ νὰ τὸ ἐντάξει στὸ ἀντίτυπό του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἔργο τοῦ Μιχαήλ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Καρατζᾶς ἀντλήσει στοιχεῖα, πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον ποὺ φέρει τὸν τίτλο *Περὶ ἡγηγητικὸν ἢ Περὶ ἡγηγητικὸν Πυκτάκιον ἢτοι Περὶ ἡγηγησις τῆς Εὐρώπης*, τὸ ὁποῖο φέρεται νὰ ἐκδόθηκε στὸ Ἀμστερνταμ ἢ στὸ Βερολίνο, πιθανότατα μετὰ τὸ 1710. Ἐνα μόνον ἀντίτυπο ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τὸ ἔντυπο αὐτό,

Εἰκ. 5

15. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 1, Παρίσι 1918, ἀρ. 48, σ. 62-64· Θωμάς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ἔ.π., ἀρ. 3408, σ. 251.

16. Δίνω τὶς διαστάσεις τοῦ ἀντιτύπου τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης (L.241).

τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Τὸ ἀντίτυπο ὅμως εἶναι ἀκέφαλο, δὲν σώζεται ἡ σελίδα τίτλου, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχουμε τὴν πλήρη ἐπιγραφή του οὔτε μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἡ ἔκδοσή του μὲ ἀσφάλεια.¹⁷

Β) Ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μὲ ἰσχυρὲς διασυνδέσεις μὲ βογιάρους τῶν Παρραδουάβιων Ἡγεμονιῶν, συντάσσει ἓνα «Ἐγχειρίδιον» στὸ ὁποῖο δίνει ἀπαντήσεις σὲ «ἀπορίες» ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ στόλνικος Κωνσταντῖνος Καντακουζηνός. Τὸ πόνημά του θεωρήθηκε ἄξιο νὰ τυπωθεῖ γιὰ νὰ προβληθοῦν οἱ ἀπορίες τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ εὐρυμάθεια τοῦ Καρυοφύλλη. Τυπώθηκε στὴ Βλαχία, στὴ μονὴ Συναγώβου (Snagon) ἀπὸ τὸν τυπογράφου ἱερομόναχο Ἄνθιμο τὸ 1697.¹⁸ Τὰ περιεχόμενα ὅμως αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θεωρήθηκαν αἰρετικὰ καὶ προκάλεσαν τὴ σύγκληση συνόδου ποὺ κατέληξε στὴν καθαίρεση τοῦ Καρυοφύλλη καὶ τὴν καταδίκη τῶν ἀπόψεών του. Τὴν ὑπόθεση ἐναντίον του κίνησε ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος, ἔχοντας στενὸ συνεργάτη του τὸν μέγα διερμηνέα τῆς Πύλης καὶ ὀφφικιάλιο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

Μιά σειρά σπαραγμάτων ποὺ σώζονται στὸ φάκελο τῶν ΓΑΚ, τὰ μὲ ἀριθμὸ 12, 14 καὶ 16, ἀναφέρονται, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα, στὸ ἔντυπο ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1697 καὶ στὴν ἀναταραχὴ τὴν ὁποία προκάλεσε. Συγκεκριμένα ὁ Καρατζᾶς συγκέντρωσε στοιχεῖα (α) γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ βιβλίου Ἰωάννη Καρυοφύλλη («Ἐκ τῶν Συμμίκτων Χρυσάνθου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων»),¹⁹ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν («Ἐκ-

17. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Καρατζᾶς ἀναφέρεται στὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Ἀναστασίου προκειμένου νὰ ἀντλήσει στοιχεῖα γιὰ ἔργα ποὺ εἶχε ἀπομνημονεύσει σὲ χειρόγραφα του. Ὁ Καρατζᾶς παραπέμπει πάντα μὲ τὸν ἴδιον τρόπο: «Ἐκ τοῦ Περιηγητικοῦ Ἀναστασίου... τοῦ ἐκ Ναούσης». Δεδομένου ὅτι ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς ἦταν πάντα ἐξαιρετικὰ προσεκτικὸς καὶ ἀκριβὴς στὶς παραπομπές του, ἡ ἀμφιβολία ποὺ πρόσφατα διατυπώθηκε μήπως τὸ ἔργο τοῦ Ἀναστασίου ἔφερε ἄλλο τίτλο (Χ. Ἀθ. Μηνάογλου, Ὁ Ἀναστάσιος Μιχαὴλ ὁ Μακεδὼν καὶ ὁ Λόγος περὶ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 2014, σ. 9 ἐπ.) θὰ πρέπει νὰ μελετηθεῖ μὲ προσοχή. Θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανεέλθουμε στὸ θέμα αὐτό.

18. É. Legrand *Bibliographie Hellénique...Dix-septième siècle*, τ. 3, ὁ.π., ἀρ. 673, σ. 45-50· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 3040, σ. 224-225.

19. Τρία χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντι-

κλησιαστική 'Ιστορία)²⁰ και τοῦ Δημητρίου Προκοπίου «Ἐπαρίθμησης... λογίων Γραικῶν»,²¹ ἀντέγραψε ἕνα Ἐπίγραμμα καὶ Τετράστροφα γραμμένα γι' αὐτὸν ἀπὸ τὸν ἱερέα Ἐμμανουὴλ Δέκαρχο τὸν Κρήτα²²

νοῦπολη φέρουν αὐτὴ τὴν ἐπιγραφή: τὸ ἀρ. 411, 418 καὶ 441 (τὸ τελευταῖο χειρόγραφο τώρα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας μὲ τὸν ἀρ. 1270). Τὰ ἔχει περιγράψει ὁ Ἄθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη...*, τ. 4, Ἁγία Πετροῦπολη 1899, σ. 367-390, 393-403 καὶ 416-419· βλ. τώρα γιὰ τὸ τελευταῖο χειρόγραφο καὶ Mihail Caratașu, *Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων BAR 1067-1350*, τ. 3, Βουκουρέστι 2005, σ. 278-286.

20. Ὁ Καρατζᾶς παραπέμπει στὸ βιβλίον ιζ', κεφ. ια' καὶ ιε' [= ις'] τοῦ τρίτου τόμου τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* τοῦ Μελετίου, σ. 472 καὶ 484. Γιὰ τὴν ἔκδοση βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 2, Παρίσι 1928, ἀρ. 1099, σ. 400-402· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 3829, σ. 284-285. Στὸ τέλος τοῦ παραθέματος ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Μελέτιο, ὁ Καρατζᾶς προσθέτει «Τὰ περὶ αὐτοῦ [= τοῦ Καρυοφύλλη], καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ συνόδων ὅρα ἐν τῷ Καρυοφύλλῃ Συντάγματι Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, τυπωθέντι ἐν Γιασίῳ πόλει Μολδαβίας, ἐξ ὧν ὡς φασι τὰ πλείω ἀμφιβάλλεται:».

21. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Δημήτριος Προκοπίου συνέγραψε, ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου καὶ γιὰ χάριν τοῦ Γερμανοῦ φιλόλογου Ἰωάννη Ἀλβέρτου Φαβρίκιου, ἕναν κατάλογο, μιὰν ἀπαρίθμηση τῶν λογίων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του. Τὸ σχεδίασμά του δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν J. A. Fabricius στὸν ἐνδέκατο τόμο τῆς *Bibliotheca graeca*, ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Ἀμβούργο τὸ 1722 μὲ τὸν τίτλο «Ἐπιτετημένη ἐπαρίθμησης τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, καὶ περὶ τινῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνούτων», σ. 769-808. Ὁ Καρατζᾶς παραπέμπει ἐδῶ σὲ αὐτὴ τὴν ἔκδοση στὸ λήμμα «κζ», σελίδι 780», ὅπου τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη. Γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ συγγραφή τοῦ Προκοπίου βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι (Ἡ λογία παράδοση στὴν Τουρκοκρατία)*, Ἀθήνα 1963, σ. 64-65. Ὁ Σουηδὸς ἑλληνιστὴς Björnsthäl, ποὺ συνάντησε τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1777, μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πὼς εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του τὸ ἔργο τοῦ J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca* (βλ. J. J. Björnsthäl, *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland*, ἐπιμ. C. C. Gjörwell, τ. 5, *Στοχόλομη* 1783, σ. 60· πβ. καὶ *Briefe auf seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar C. C. Gjörwell in Stockholm...*, τ. 6, Λιψία-Ρόστοκ 1783, σ. 86).

22. Ὁ Ἐμμανουὴλ Δέκαρχος σημειώνει ὁ ἴδιος τὶς ἰδιότητές του: «κῆρυξ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, καὶ διδάσκαλος τῆς περιφήμου Μητροπόλεως Ἀρτης». Τὰ κείμενα τῶν Ἐπιγραμμάτων δημοσίευσε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο 974 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ὁ Πάνος Ι. Βασιλείου, «Ἀνέκδοτα αὐτόγραφα διδασκάλων τοῦ Γένους πρὸς τὸν μέγα λογοθέτην τοῦ Πατριαρχείου τῆς Πόλης Ἰωάννην Καρυοφύλλη», *Εὐρυτανικά Χρονικά* τχ 2 (1960), 60-61 (πανομοιότυπο, σ. 65 χ.ἀ.). Στῆ σ. 61 σημ. 13 παραθέτει βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἐμμανουὴλ Δέκαρχο.

καὶ στὴ συνέχεια ἀντλήσε στοιχεῖα ἀπὸ ἐπιστολές τὶς ὁποῖες ἔστειλαν στὸ γιὸ τοῦ Ἰωάννου Καρυοφύλλη, Ραλάκη, ὁ πρῶν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος²³ καὶ ὁ Ἰωάννης Κομνηνός.²⁴ Συγκέντρωσε ἀκόμα στοιχεῖα (β) γιὰ τὸ ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο κατηγορήθηκε ὁ Καρυοφύλλης, τὴν παρέκκλισή του ἀπὸ τὴν Ὁρθοδοξία, ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ τὴν πρωτότυπη, δηλαδή τὴ χειρόγραφη μορφή τῆς «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων πρωτοτύπου Ἱστορίας» τοῦ Δοσιθεοῦ²⁵ καὶ τῆς «Ἀνεκδότου Ἱστορίας τῶν συμβάντων...» τοῦ Δημητρί-

²³ Ἀς σημειωθεῖ πὼς τὸ χειρόγραφο ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας τὸ συγκρότησε ὁ Νικόλαος Καρατζάς, βλ. Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ὁ κώδικας “Κριτίου” εἶναι τοῦ Νικολάου Καρατζά. Προβλήματα πατρότητας τοῦ χφ 974 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας», *Ὁ Ἑρανιστής* 24 (2003), 125-137. Τὸ χειρόγραφο ἔχει περιγράψει ὁ Νέστορ Καμαριανός, *Catalogul manuscriselor grecești*, τ. 2, Βουκουρέστι 1940, σ. 72-116.

²⁴ Ἡ ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 2 Ὀκτωβρίου 1692 παραδίδεται στὸ χειρόγραφο ποὺ ἀπόκειται σήμερα μὲ τὸν ἀριθμὸ 974 στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, στὸ φ. 163r-v. Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ χειρογράφου βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὴν προηγούμενη σημείωση· τὴν ἐπιστολὴ περιγράφει ὁ Ν. Καμαριανός, *ὁ.π.*, σ. 94-95 (ἀρ. 102).

²⁵ Πρὸκειται γιὰ δύο ἐπιστολές οἱ ὁποῖες παραδίδονται ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀπόκειται σήμερα μὲ τὸν ἀριθμὸ 974 στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (olim Νικολάου Καρατζά), στὰ φ. 178r-179r καὶ φ. 180r-v (βλ. Ν. Καμαριανός, *ὁ.π.*, ἀρ. 110 καὶ 111, σ. 96-97 καὶ 97). Ὁ Καρατζάς, στὰ χέρια τοῦ ὁποῖου βρισκόταν τὸ χειρόγραφο, ἀντέγραψε στὸ σημείωμά του δύο τμήματα ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιστολὴ καὶ τὸ συνημμένο Ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα ἀπὸ τὴ δεύτερη. Τὸ πλήρες κείμενο τῆς πρώτης ἐπιστολῆς δημοσίευσε ὁ Δ. Χ. Πάντος, *Ἰωάννης Κομνηνός (Ἱερόθεος Δρύστρας) 1657-1719. Ὁ βίος, τὸ συγγραφικὸ ἔργο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ του δράση*, Ἀθήνα 2014, σ. 362-364· τὰ τμήματα ποὺ ἀντέγραψε ὁ Καρατζάς στοὺς στ. 9-22 καὶ 67-69. Τὸ Ἐπίγραμμα δημοσίευσε ὁ Π. Ζερλέντης, «Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες», *ΔΙΕΕ* 3 (1889), 284.

²⁶ Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Δοσίθεος δὲν πρόφτασε νὰ δημοσιεύσει τὸ ἔργο του «Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων», ἔργο τὸ ὁποῖο ἀπέτελεσε, σύμφωνα μὲ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ Γ. Κουρνούτου, τὴν «κεντρικὴν ἀρτηρίαν τῆς συγγραφικῆς [του] παραγωγῆς». Τὸ δημοσίευσε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα ὁ διάδοχός του Χρυσάνθος Νοταρὰς ἐπιφέροντας ὅμως κάποιες μοιραῖες ἐπεμβάσεις (βλ. γιὰ ὅλα αὐτά, μὲ παραπομπὴ στὶς πηγές, τὴ μελέτη μου «Τὸ “Μέγα Νόμιμον” καὶ ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 5 (1996), 285· ἀπὸ τὴ νεότερη βιβλιογραφία βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Κωνσταντίνου Σαρρῆ, *Ἱερό Historia...*, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 2010). Ὁ Καρατζάς ἔχει ἀντλήσει πολλὰς φορές ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Δοσιθεοῦ ἔτσι ὅπως δημοσιεύτηκε στὸ Βουκουρέστι, σημειώνοντας πάντα τὴν ἀκριβὴ παραπομπή. Ἡ πε-

ου Ραμαδάνη.²⁶ Τέλος (γ) σημειώνει στοιχειᾶ γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Καντακουζηνό, τὸ πρόσωπο γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Καρυοφύλλης ἔγραψε τὸ ἐπίμαχο βιβλίον. "Ἀντλήσε στοιχειᾶ «Ἐκ τοῦ περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου Προκοπίου»,²⁷ «Ἐκ τῆς Γεωγραφίας Μελετίου [τοῦ Ἀθηνῶν]»,²⁸ «Ἐκ τῶν Συμμικτῶν Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων»,²⁹ «Ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Διηγῆσεως Ματθαίου τοῦ Μυρέων»,³⁰ «Ἐξ ἐπιστολῆς

ρίπτωση αὐτῆ, στὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει παραπομπή καὶ στὴν ἐπιγραφή τονίζεται πῶς τὸ χωρίο ἀντλεῖται ἐκ τῆς «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων πρωτοτύπου Ἱστορίας», μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ὁ Καρατζᾶς ἀντλεῖ ἀπὸ κάποιο ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ παρέδιδαν τὴν πρώτη μορφή τοῦ ἔργου. Πραγματικά, τὸ σχετικὸ κεφάλαιο ποὺ ἐπιγράφεται «Περὶ τῆς αἰρέσεως τοῦ λογοθέτου» δὲν δημοσιεύτηκε στὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου· τὸ δημοσίευσε ὅμως τὸ 1891 ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Δοσιθέου Νοταρᾶ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων», Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. 1, Ἁγία Πετροῦπολη 1891, σ. 300-302.

26. Πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη τὸ ὁποῖο δημοσίευσε τὸν 19ο αἰώνα ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας σὰν ἔργο τοῦ Καισάρου Δαπόντε μὲ τὴν ἐπιγραφή «Χρονογράφος (1648-1704)». Βλ. στοιχειᾶ γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ λανθασμένη προσγραφή στὸν Δαπόντε στὸ Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης, ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰώνα σὲ ἀφάνεια», Ὁ Ἑραμιστής 20 (1995), 20-35 [= Ἑλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰώνα..., σ. 55-83].

27. Βλ. ὅσα ἀναφέρω γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ πῶς πάνω, στὴ σημείωση 21. Ἐδῶ ἡ παραπομπή εἶναι «[ἐν τῷ] ἀριθμῷ μγ^ο, σελίδι 784».

28. Ἡ παραπομπή του εἶναι: «Γμήματι ιε', κεφ. ια' Περὶ Δακίας, σελίδι 227». Ὁ Καρατζᾶς χρησιμοποιοῖ τὴν ἔκδοση τῆς Γεωγραφίας τοῦ Μελετίου ποὺ ἔγινε στὴ Βενετία τὸ 1728 (βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 179, σ. 211-217). Ἡ παραπομπή του ἀναφέρεται πράγματι στὸ ἔντυπο βιβλίον: στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Μελέτιος ἀναφέρεται «εἰς τὸν ἐκδοθέντα Χωρογραφικὸν Πίνακα τῆς Βλαχίας παρὰ Κωνσταντίνου Καντακουζηνοῦ τοῦ Στολνίκου». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἔντυπο τὸ ὄφθικιο τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀναγράφεται ὡς «Στολνικοῦ», λάθος ποὺ διορθῶναι σιωπηρὰ ὁ Καρατζᾶς.

29. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτό, ποὺ τὸ παρέδιδαν τρία χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη, βλ. πῶς πάνω τὴ σημείωση 19.

30. «μεταφρασθεῖσα», συνεχίζει ὁ Καρατζᾶς, «καὶ ἤδη τῆ κοινῆ διαλέκτῳ παρὰ τοῦ ἐν σπουδαίοις ἐλάχιστου κυροῦ Μάρκου τοῦ Κυπρίου, καὶ ὁστιαρίου τῆς τοῦ Χ(ριστοῦ) Μεγάλης Ἐκκλησίας, σχολαρχοῦντος ἐν τῇ κατὰ Βουκουρέστιον Αὐθεντικῇ Ἀκαδημίᾳ, ἐπιτροπῇ τοῦ ἐνδοξοτάτου, πανευγενεστάτου, καὶ σοφωτάτου ἄρχοντος στολνίκου κυρίου κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοῦ νῦν ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῖς δὲ καιροῖς συνέσει ἀκροτάτη, καὶ ἀρετῶν κοσμιότητι, καὶ σοφίας περιουσίᾳ εἰπέρ τις διαλάμπωντος ἐν τῷ τῶν ὀρθοδόξων συστήματι». Ἡ ἀπόδοση στὴ δημῶδη ἔγινε ἀπὸ τὸν Μάρκο Πορφυρόπουλο, μετὰ προφανῶς τὸ 1702,

βου (Snagov) στη Βλαχία και η δεύτερη έκδοση το 1745 στη Βενετία.³⁵ Είναι προφανές πώς ο Καρατζάς είχε στα χέρια του μία από τις δύο αυτές εκδόσεις. Πρόσθεσε ένα φύλλο (άρ. 4) στο όποιο κατέγραψε πληροφορίες για το συγγραφέα και για το έργο· συγκεκριμένα, όσα ο Δημήτριος Προκοπίου έχει σημειώσει για το συγγραφέα του βιβλίου, τον Ιωάννη Κομνηνό, στην «Επαρίθμησιν» του³⁶ και ο Σεβαστός Κυμινήτης στο έργο του «Δογματική Διδασκαλία».³⁷ Ακολουθεί ένα τετράφυλλο (άρ. 2) στο όποιο παρέθεσε σημειώματα σχετικά με το αντικείμενο του βιβλίου, το «Άγιο Όρος. Στοιχεῖα ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν «Γεωγραφίαν» τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν,³⁸ «Ἐκ τοῦ Προσκυνηταρίου τῆς Μεγάλης Λαύρας»,³⁹ «Ἀπὸ χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου, περὶ τοῦ πρώτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους»,⁴⁰ «Ἀπὸ σιγιλίου Νήφωνος πατριάρχου

35. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique...*, *Dix-huitième siècle*, τ. 1, β.π., ἀρ. 8, σ. 12-13 καὶ ἀρ. 334, σ. 338-339· Θωμάς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, β.π., ἀρ. 3142 καὶ ἀρ. 3143 ἀντίστοιχα. Πρόσφατη φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς δεύτερης ἐκδόσεως: Ἀγιορειτικὴ Ἔστια. Ἐντυπὸν Προσκυνητάρια Ἁγίου Ὁρους. 18ος αἰώνας, Εἰσαγωγὴ Κρίτων Χρυσοχοῦνης, Θεσσαλονίκη 2014 [Ἀθωνικὰ Ἀνάλεκτα 7], σ. 31-162· βλ. καὶ σ. 11-20.

36. Βλ. ὅσα ἀναφέρω γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ πιὸ πάνω, στὴ σημείωση 21. Ἐδῶ ἡ παραπομπὴ εἶναι «[ἐν τῇ] σελίδι 785», ὅπου τὰ σχετικά μετὰ τὸν Ἱερόθεο Βυζάντιο τὸν Κομνηνὸ ἀποτελοῦν τὸ λῆμμα ἀρ. 46.

37. Τὸ ἔργο δημοσιεύτηκε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1703 σὲ δύο ἐκδόσεις· βλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 1, β.π., ἀρ. 18, σ. 23-24 καὶ ἀρ. 19, σ. 25-26· Θωμάς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, β.π., ἀρ. 3040 καὶ ἀρ. 3041 ἀντίστοιχα. Ἐδῶ ἡ παραπομπὴ τοῦ Καρατζά εἶναι: «Τμήματι Γω, σελίδι 372», ὀρθὴ παραπομπὴ καὶ στὶς δύο ἐκδόσεις, ἀφοῦ σὲ αὐτὴ τῇ σελίδι, καὶ εἰδικότερα στοὺς στ. 15-20, ὁ Σεβαστός Κυμινήτης ἀναφέρεται στὸν Ἰωάννη Κομνηνὸ.

38. Γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν ἐκδόσή του βλ. ὅσα ἀναφέρονται πιὸ πάνω στὴ σημ. 28. Ἐδῶ ὁ Καρατζάς ἀντλεῖ ὅσα ἀναφέρει ὁ Μελέτιος γιὰ τὸν Ἁθω στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου ποὺ ἀφιερώνει στὴ Μακεδονία. Τὰ ἀντέγραψε ἀπὸ τὴ σ. 390 τῆς ἐντυπῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου.

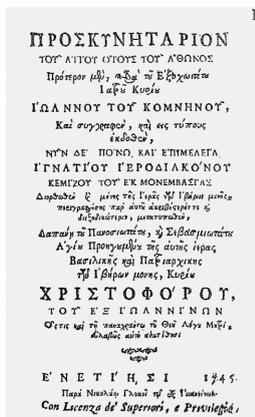
39. Ὁ Καρατζάς ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μακαρίου Κυδωνέως, *Προσκυνητάριον τῆς... Ἁγίας Λαύρας*, τὸ ὅποιο ἐκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1772 (γιὰ τὴν ἐκδόση βλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 2, β.π., ἀρ. 768, σ. 155-158). Τὸ ἀπόσπασμα ποὺ παραθέτει ὁ Καρατζάς τὸ ἀντλεῖ ἀπὸ τὶς σ. 52-53. Πρόσφατη φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ ἐντύπου: Ἀγιορειτικὴ Ἔστια. Ἐντυπὸν Προσκυνητάρια Ἁγίου Ὁρους. 18ος αἰώνας, β.π., σ. 165-240· βλ. καὶ σ. 20-22.

40. Πρόκειται γιὰ τὸν «Χρυσόβουλλον λόγον» τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, ποὺ ἐκδόθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1312. Τὸ χωρίο ποὺ παραθέτει ὁ Καρατζάς

Κωνσταντινουπόλεως, περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως),⁴¹ «Ἐκ τῆς διαθήκης Ἀγάθης μοναχῆς»⁴² τέλος «Εἰς τὸ σιγίλλιον τοῦ Νήφωνος. Τὸ δώρημα τὸ δοθὲν παρὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Πρώτου».⁴³

Σήμερα ὅ, τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν ἐνότητα αὐτὴ τὸ ἀπαρτίζουν οἱ ἀρ. 4, 2, 2α, 2β, 2γ.

Ὅσο γιὰ τὸ ἐρώτημα, ποιὰν ἀπὸ τὶς δύο ἐκδόσεις εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του,⁴⁴ στοιχεῖα πὺ θὰ παρουσιάσουμε στὸ τελευταῖο τμῆμα αὐτῆς τῆς μελέτης μᾶς ὁδηγοῦν στὴν πεποίθησή ὅτι τὸ ἀντίτυπὸ του προερχόταν ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ ἔργου, τοῦ 1745 (εἰκ. 7). Ἄς

Εἰκ. 7

ἀντιστοιχεῖ στοὺς στ. 47-72 τῆς διπλωματικῆς ἐκδόσεώς του, με βάση τὸ πρωτότυπο πὺ σῶζεται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πρωτάτου, ἀπὸ τὴ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Actes du Protaton*, Παρίσι 1975 [Archives de l'Athos VII], σ. 251-254. Τὸ χωρίο στὴ σ. 252.

41. Τὸ ἀναφερόμενο «Σιγίλλιον» τοῦ Κωνσταντινουπόλεως Νήφωνος πρέπει νὰ ἐκδόθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1312. Τὸ χωρίο πὺ παραθέτει ὁ Καρατζᾶς ἀντιστοιχεῖ στοὺς στ. 26-43 τῆς διπλωματικῆς ἐκδόσεώς του, με βάση τὸ πρωτότυπο πὺ σῶζεται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πρωτάτου, ἀπὸ τὴν Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Actes du Protaton*, ὅ.π., σ. 245-248. Τὸ χωρίο στὴ σ. 246.

42. Βλ. τὸ κείμενο στὴν πρόσφατη διπλωματικὴ ἐκδοση τοῦ Jacques Bompaire, *Actes de Xéropotamou*, Παρίσι 1964 [Archives de l'Athos III], σ. 236-288. Τὸ χωρίο στὴ σ. 237 στ. 15-18. Τὸ κείμενο ἔχει χαρακτηριστεῖ πλαστό· βλ. ὅ.π., σ. 236.

43. Δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὴν ἄμεση πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραψε ὁ Καρατζᾶς ὅσα σῶζονται στὸ φύλλο 2γ recto τοῦ σπαράγματος ἀρ. 2 γιὰ τὸ «Δώρημα τὸ δοθὲν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ πρώτου [τοῦ Ἀγίου Ὁρους]». Εἶναι πιθανὸν νὰ ἐπέλεξε ὁ ἴδιος στοιχεῖα ἀπὸ ἓνα κείμενο πὺ σῶζεται στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Πρωτάτου καὶ τὸ ὁποῖο στὴν ἐκδοση Παπαχρυσάνθου, *Actes*, ὅ.π., βρίσκεται στὴ σ. 269· παρόμοιοι περιεχομένου κείμενο, πὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο Ἰβήρων 382, ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λιψία 1894, σ. 194.

44. Μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως ὑπῆρξε μιὰ ἀνατύπωση τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Προσκυνηταρίου* τοῦ 1701 ἀπὸ τὸν B. de Montfaucon στὸ ἔργο του *Palaeographia Graeca...*, Παρίσι 1708, σ. 441-509 (με ἀπόδοση τοῦ κειμένου στὰ λατινικά)· βλ. περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκδοση, στὸ ἴδιο, σ. 205. Θεωρῶ, ὡστόσο, ἀπίθανο ὁ Καρατζᾶς νὰ εἶχε στὰ χέρια του αὐτὴ τὴν ἐκδοση, ὅταν μποροῦσε πολὺ πὺ εὐκόλα νὰ ἔχει κάποια ἀπὸ τὶς δύο ἐλληνικές.

σημειωθεί ότι οι διαστάσεις του τετραδίου (15X11) που έτοιμάσε ο Καρατζάς για να το ένσωματώσει στο αντίτυπο του ταιριάζουν με τις διαστάσεις που είχε το έντυπο.

Δ) 'Ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρος, που επέλεξε να διαμένει στη Βενετία, την πρωτεύουσα της Γαληνοτάτης, αντί να μεταβεί στην έπαρχία του στη Μικρά 'Ασία, συνέγραψε μεταξύ άλλων και ένα πόνημα που το επέγραψε «Συνταγματίον περι... μυστηρίων», έργο που δημοσιεύτηκε στη Βενετία το 1600⁴⁵ και γνώρισε μια δεύτερη έκδοση στην ίδια πόλη το 1691.⁴⁶

Σημειώματα για τον Σεβήρο και για το «Συνταγματίον» του είναι γραμμένα από το χέρι του Νικολάου Καρατζά στο μονόφυλλο που έχει τον άρ. 3. Συγκέντρωσε πληροφορίες από μιαν επιστολή του Σεβήρου προς άδηλο αποδέκτη, στην οποία του ανακοίνωνε ότι του αποστέλλει το έργο του «Περὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων». Τό κείμενο της επιστολής αυτής ο Καρατζάς το άντλησε από τη δημοσίευση του κειμένου της «παρά 'Ιωάννη Λαμίου», δηλαδή από το έντυπο βιβλίο *Gabrielis Severi et aliorum Graecorum recentiorum epistolae* που επιμελήθηκε ο Ioannes Lamius και εκδόθηκε στη Φλωρεντία το 1754.⁴⁷ 'Επίσης, «'Εξ επιστολής Νεκταρίου 'Ιεροσολύμων προς Κλαύδιον Γάλλον»,⁴⁸ από το έργο του Μελετίου 'Αθηνῶν «'Εκκλησιαστική 'Ιστορία»⁴⁹

45. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... XVe-XVIe siècles*, τ. 2, Παρίσι 1885, άρ. 235, σ. 142-151· Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *'Ελληνική βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ζ.π., άρ. 5249, σ. 395.

46. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 3, ζ.π., άρ. 642, σ. 2-4· Θ. Ι. Παπαδόπουλος, ζ.π., άρ. 5250, σ. 395.

47. 'Η επιστολή στη σ. 49. Βλ. για το έντυπο αυτό Θ. Ι. Παπαδόπουλος, *'Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 2, 'Αθήνα 1986, άρ. *624, σ. 236-237.

48. Πρόκειται για την άπάντηση του Νεκταρίου πρώην 'Ιεροσολύμων σε έρωτήματα σιναϊτών μοναχών· τὸ σχετικὸ κείμενο δημοσιεύτηκε, με τὴν ἐπιγραφὴ «Πρὸς τὰ παρὰ τοῦ Γάλλου Κλαυδίου [François Claude] κατὰ τῶν Γραικῶν σκώματα καὶ συκοφαντίας, ὡς ἐν συντόμῳ τοῖς αἰτήσασιν, οἷς καὶ ὑγείαν μακρὰν καὶ εὐτυχίαν ἐπεύχεται», στὸ έργο τοῦ E. Renaudot, *Gennadii Patriarchae Constantinopolitani Homiliae de Sacramento Eucharistiae...*, Παρίσι 1709, σ. 171-183. Τὸ χωρίο πὸν χρησιμοποίησε ὁ Καρατζάς στὴ σ. 172.

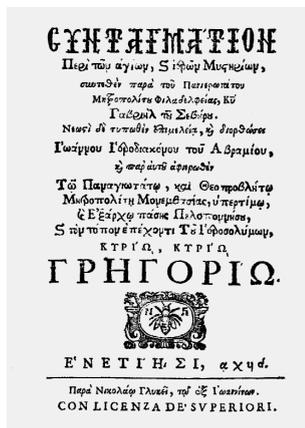
49. 'Ο Καρατζάς παραπέμπει στὸ «βιβλίον ις'» τοῦ έργου, τὸ ὁποῖο πραγματεύεται ζητήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα, καὶ συγκεκριμένα στὸ κεφάλαιο ιδ' τὸ ἐπιγραφόμενο «Περὶ τῶν διαπρεψάντων ὀρθοδόξων ἀνδρῶν ἐν παιδείᾳ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους», ὅπου καὶ ἀναφορὰ στὸν Γαβριήλ Σεβήρο καὶ

καὶ ἀπὸ ἓνα Ἐπίγραμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλοπούλου τοῦ Ζακυνθίου.⁵⁰

Ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, ποιά ἀπὸ τὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ ἔργου εἶχε στὰ χέρια του ὁ Καρατζᾶς, δίνουν τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ παρουσιάσουμε στὸ τελευταῖο τμῆμα αὐτῆς τῆς μελέτης, στοιχεῖα ποὺ ὀδηγοῦν στὴν πεποίθηση, ὅτι τὸ ἀντίτυπὸ του προερχόταν ἀπὸ τὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ ἔργου, τοῦ 1691 (εἰκ. 8). Ὑπὲρ τῆς ἀποψῆς αὐτῆς συνηγοροῦν καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ μονόφυλλου στὸ ὁποῖο ὁ Καρατζᾶς ἀντέγραψε τὶς σημειώσεις του: οἱ διαστάσεις του εἶναι 10,6X15,4, ἐπομένως ταίριαζε, χωροῦσε, σὲ ἀντίτυπο τῆς δευτέρας ἐκδοσης, οἱ διαστάσεις τοῦ ὁποίου ἦταν 11,5X17.⁵¹

Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἐκεῖνος ποὺ ἀρίθμησε τὸ σπάραγμα στὰ ΓΑΚ σημείωσε ἀπὸ ἀβλεψία τὸν ἀριθμὸ στὸ verso τοῦ μονόφυλλου.

Ε) Ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ ἀργότερα τοποτηρητῆς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, συνέγραψε μεταξὺ ἄλλων πονημάτων καὶ τὴν «Ὑπὲρ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας πρὸς

Εἰκ. 8

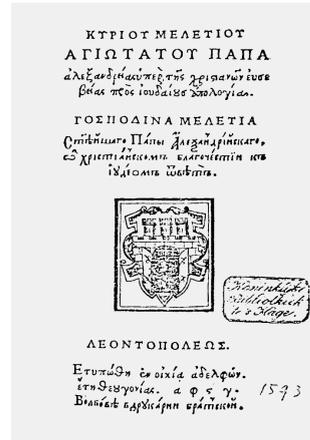
τὰ ἔργα του. Ἡ παραπομπὴ εἶναι στὸν τρίτο τόμο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1784, σ. 409. Περισσότερα γιὰ τὴν ἐκδοση βλ. στὶς παραπομπές ποὺ δίνω στὴ σημ. 20.

50. Ἐνας ἀπὸ τοὺς σπουδαστὲς στὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης ὀνομαζόταν Ἀλεξάνδρος Βασιλόπουλος καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Ἐγίνε δεκτὸς τὸ 1603, σὲ ἡλικία 11 ἐτῶν, στὸ Κολλέγιο καὶ χειροτονήθηκε ἀργότερα ἱερέας στὴ Ρώμη· βλ. τὰ βιογραφικὰ του ποὺ δίνει ὁ Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλῆς, *Τὸ Ἑλληνικὸ κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητὲς του (1576-1700)*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 368-370. Εἶναι πολὺ λίγο πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, ἀφοῦ ὁ σπουδαστῆς τοῦ Κολλεγίου ἐπιδόθηκε σὲ προσηλυτισμὸ γιὰ λογαριασμὸ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας· βλ. γιὰ τὴ δράση του στὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μελέτες στὶς ὁποῖες παραπέμπει ὁ Τσιρπανλῆς, καὶ Φώτιος Σ. Ἰωαννίδης, «Προσηλυτιστικὲς ἀπόπειρες τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὸ Ἅγιον Ὄρος κατὰ τὰ ἔτη 1626-1641», *Μακεδονικά* 29 (1993-1994), 120-131· εἰδικότερα σ. 121-124.

51. Τὶς διαστάσεις τῆς δευτέρας ἐκδοσης μᾶς τὶς δίνει ἀντίτυπο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας. Τῆς Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης τὸ ἀντίτυπο εἶναι ξακρισμένο.

Ἰουδαίους ἀπολογία), ἡ ὁποία γνώρισε τὴν πρώτη της ἔκδοση στὰ 1593⁵² (εἰκ. 9).

Ἐνα ἀντίτυπο τῆς ἔκδοσης αὐτῆς εἶχε στὰ χέρια του ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς. Συγκέντρωσε πληροφορίες γιὰ τὸ συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του, συγκρότησε δύο τετράφυλλα καὶ ἀπομνημόνευσε τὶς σχετικὲς πληροφορίες στὰ πρῶτα τρία φύλλα τους, ἐνῶ τὸ τέταρτο φύλλο ἔμεινε καὶ στὰ δύο λευκὰ. Συγκεκριμένα, στὸ πρῶτο τετράδιο ἀντλήσε πληροφορίες «Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Φιλίππου Πρωτονοταρίου», δηλαδὴ τοῦ Φιλίππου Κυπρίου, τοῦ ὁποίου τὸ «Χρονικὸν» γνώρισε τὴν πρώτη του ἔκδοση τὸ 1679, μὲ ἀπόδοση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου στὰ λατινικά.⁵³ Ἀρκετὲς πληροφορίες ἀντλήσε ἀπὸ ἔργα τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου: «Ἐκ τῆς Περι τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων Ἱστορίας», στὴν ὁποία ὁ Καρατζᾶς ἀνατρέχει σὲ δύο σημεῖα.⁵⁴ «Ἐκ τῶν Προλεγομένων τοῦ Τόμου τῆς Χαρᾶς τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου]»,⁵⁵ «Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου] τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ τυπωθείσης Ὁρθοδόξου Ὁμολογίας».⁵⁶ «Ἐκ τοῦ βιβλι-

Εἰκ. 9

52. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... XVe-XVIe siècles*, τ. 2, ὁ.π., ἀρ. 200, σ. 88-89. Σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ, γιὰ τὴν ὁποία βλ. πιὸ κάτω, τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Μελετίου γνώρισε καὶ μιὰ δευτέρα ἔκδοση.

53. Philippi Cyprii, Protonotarii Constantinopolitani, *Chronicon Ecclesiae Graecae*, ἔκδ. N. Blancardus, Φρανκέερ (Franeker) 1679, σ. 1-28 (ἀκολουθεῖ τὸ λατινικὸ κείμενο στὶς σ. 1-32) [= *Imperium Orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*..., ἔκδ. Ans. Banduri, τ. 1, Βενετία 1729, σ. 185-197, μὲ τὴ λατινικὴ ἐπίσης ἀπόδοση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου]. Τὸ χωρίο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Καρατζᾶς στὶς σ. 15 καὶ 193 ἀντίστοιχα.

54. «[Ἐν τῷ] βιβλίῳ ια*, κεφ: θ* παραγράφῳ [α*], σελίδι 1169» καὶ «βιβλίῳ ια κεφ: ια* παραγράφῳ ζ*, σελίδι 1180».

55. Τὸ ἔργο, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τυπώθηκε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1705, βλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 37, σ. 43-45 καὶ Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 4444, σ. 331. Τὰ στοιχεῖα ποὺ τὸν ἐνδιέφεραν τὰ ἀντλήσε ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται στὴ σ. ιγ'.

56. Γιὰ τὴν ἔκδοση αὐτὴ βλ. ὅσα ἀναφέρω πιὸ πάνω στὴ σ. 11.

δαρίου τοῦ αὐτοῦ [= Δοσιθέου] κατὰ τῶν βλασφημιῶν Ματθαίου Καρσοφύλλου τοῦ Ψευδοϊκονίου». Παράλληλα ἀντλεῖ πληροφορίες «Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου τοῦ Ἀθηνῶν»,⁵⁷ «Ἐκ τοῦ περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου Προκοπίου»,⁵⁸ «Ἐκ τῆς Λογικῆς Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς φιλοσοφίας»,⁵⁹ «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ [Μελετίου Πηγᾶ] ἐν τῷ Διαλόγῳ τοῦ αὐτοῦ».⁶⁰ Στὴν ἀποψη ποὺ διατυπώνεται στὸν *Διάλογον*, ὅτι δὲν ἔχουν δημοσιευτεῖ ἔργα τοῦ Μελετίου, ὁ Καρατζᾶς παραθέτει τίτλους ἔργων του ποὺ εἶχαν δημοσιευτεῖ. Τέλος, παραθέτει μία ἀκόμα πληροφορία τὴν ὁποία ἀντλεῖ «Ἀπὸ σημειώματος τοῦ ἀρχιδιακόνου αὐτοῦ [= Μελετίου] Μαξίμου Πελοποννησίου».⁶¹

Στὸ δεῦτερο τετράφυλλο τετράδιο παραθέτει ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο ἐπιστολῆς τοῦ Μελετίου Πηγᾶ πρὸς τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας

57. Ἡ παραπομπὴ τοῦ Καρατζᾶ εἶναι «[ἐν τῷ] βιβλίῳ ιε°, κεφαλαίῳ ιε°, παραγράφῳ γ°». Ἀπὸ *lapsus calami* ὁ Καρατζᾶς ἔγραψε ὅτι τὸ σχετικὸ κεφάλαιο εἶναι τὸ 16ο ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 18ου, ὅπου στὴ σελίδα 424 καὶ στὴ σημείωση (α) ἀναφέρονται ὅσα ἀντέγραψε.

58. Ἡ παραπομπὴ εἶναι στὴ σ. 770. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. ὅσα ἀναφέρω πρὸς τὴν ἀνω στὴ σ. 21.

59. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μελέτιο Πηγᾶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης τὰ παραθέτει στὸ ἔργο του *Ἡ Λογικὴ ἐκ παλαιῶν καὶ νεωτέρων συνεργησθεῖσα*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὴ Λιψία τὸ 1766. Συγκεκριμένα, στὴν παράγραφο ζε', σ. 41, τοῦ πρώτου Μέρους, ποὺ τὸ ἐπιγράφει «Ἀφήγησις προεισοδιώδης». Γιὰ τὴν ἔκδοση βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-huitième siècle*, τ. 2, ὁ.π., ἀρ. 645, σ. 48-49 καὶ Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 1432, σ. 106.

60. Στὸ ἔργο τοῦ Μελετίου Πηγᾶ *Διάλογος*, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Vilna («ἐν Βυλίνῃ») τὸ 1596, δημοσιεύεται ἓνα βιογραφικὸ τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὸ ὅποιο ὁ Καρατζᾶς ἀντλεῖ ἓνα ἀπόσπασμα. Γιὰ τὴν ἔκδοση βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... XVe-XVIe siècles*, τ. 2, ὁ.π., ἀρ. 218, σ. 115-119 καὶ Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 4690, σ. 350. Τὸ βιογραφικὸ τὸ ἀναδημοσίευσε ὁ Legrand, ὁ.π., σ. 116-117· τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ποὺ παραθέτει ὁ Καρατζᾶς στὴ σ. 117.

61. Γιὰ τὸν Μάξιμο Πελοποννήσιο καὶ βιβλιογραφία γι' αὐτὸν βλ. Gerhard Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxie im Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, Μόναχο 1988, σ. 154-156· ἡ νεότερη βιβλιογραφία παρατίθεται στὴ μετάφραση τοῦ παραπάνω ἔργου, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας 1453-1821. Ἡ Ὀρθοδοξία στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῶν δυτικῶν δογμάτων μετὰ τὴ Μεταρρύθμιση*, Ἀθήνα 2005, σ. 209-212.

Θεόδωρο Α', με χρονολογία 1593.⁶² Ἀκολουθεῖ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ ἴδιου πρὸς τοὺς «ἐν Λεοντοπόλει ἀδελφούς», με χρονολογία 29 Ἰουνίου 1593.⁶³ τέλος, ἀπόσπασμα μιᾶς ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου πὺν ἔστειλε ἀπὸ τῆ Βενετία πρὸς τὸν Φίλιππο Σιμινέλλο, με χρονολογία 8 Φεβρουαρίου 1597.⁶⁴

Ἄργότερα ὁ γιὸς του Κωνσταντίνος Καρατζᾶς ἔγραψε με τὸ χέρι του ἕνα σημείωμα («περὶ τοῦ Μελετίου»), σὲ ξεχωριστὸ δίφυλλο τὸ ὁποῖο στὴ συνέχεια ἐνσωμάτωσε στὸ τετράδιο πὺν εἶχε γράψει ὁ πατέρας του.⁶⁵

Ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, ἡ διασπασμένη σήμερα ἐνόνητα ἀνασυγκροτεῖται ὡς ἐξῆς: 5, 17α, 17β, 1, 1α, 1β, [τὸ 1γ ἔμεινε λευκὸ] + 17. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὶς διαστάσεις τοῦ βιβλίου 14,8X9 μποροῦσαν νὰ ἐνσωματωθοῦν τὰ φύλλα με τὶς πληροφορίες τοῦ Καρατζᾶ, καθὼς οἱ μεγαλύτερες διαστάσεις τῶν φύλλων εἶναι 14,5X9,4.

ΣΤ) Ἐνα ἕκτο ἐντυπο βιβλίον πὺν πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι εἶχε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς στὴ βιβλιοθήκη του εἶναι ἐκεῖνον πὺν τοῦ δώρισε ὁ Κωνσταντίνος Καρυοφύλλης, πράξη δωρεᾶς πὺν τὴν παραδίδει τὸ σπάραγμα ἀρ. 11. Σύμφωνα με τὴν ὑπόθεση πὺν θὰ διατυπώσουμε, τὸ ἀντίτυπο πὺν δωρήθηκε στὸν Καρατζᾶ ἦταν ἐκεῖνον τὸ ὁποῖο περιεῖχε ἔργα τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου, τὸ ὁποῖο τυπώθηκε πιθανότατα στὸ Λονδίνο τὸ 1625-1626. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ σχετίζεται, ὅπως θὰ δοῦμε, με τὶς ἐνασχολήσεις τοῦ γιοῦ καὶ κληρονόμου τῆς βιβλιοθήκης, Κωνσταντίνου, θὰ ἀσχοληθοῦμε συστηματικὰ με αὐτὸ στὴ συνέχεια.

62. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Παρανίκα, στὸν *Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον Κωνσταντινουπόλεως* 12 (1877-1878), 146. Ἀναδημοσιεύτηκε στὸν τόμο πὺν ἐπιμελήθηκε ὁ Μεθόδιος Φούγιας, *Μελετίου Πηγαῖ πάπα καὶ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιστολαὶ ἐκδιδόμεναι ἐκ τοῦ Ἐπ. ἀριθ. 296 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας*, Ἀθήνα 1976, σ. 77-78. Ὁ Καρατζᾶς ἀντιγράφει τὸ σύνολο τοῦ κειμένου τῆς ἐπιστολῆς.

63. Βλ. τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς δημοσιευμένο στὴ σ. 78 τοῦ πιὸ πάνω τόμου. Ὁ Καρατζᾶς ἀντέγραψε τοὺς τελευταίους τέσσερις στίχους.

64. Βλ. τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς στὴν ἔκδοση Πολυχρόνη Ἐνεπεκίδη, «Maximos Margunios an Deutsche und Italienische Humanisten», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 10 (1961), 139. Ὁ Καρατζᾶς ἀντέγραψε τοὺς δώδεκα πρώτους στίχους.

65. Γιὰ τὴν περιεχόμενη στὸ σημείωμα πληροφορία βλ. ἀμέσως πιὸ κάτω στὸ κείμενο.

Κωνσταντίνος Καρατζάς

Ὁ Νικόλαος Καρατζάς πέθανε στήν Κωνσταντινούπολη στίς 23 Ὀκτωβρίου 1787.⁶⁶ Ἡ βιβλιοθήκη του ὅμως δὲν διαλύθηκε μετὰ τὸ θάνατό του, παρέμεινε στὰ χέρια τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος, ὅπως δηλώνουν διάφορα τεκμήρια, φρόντισε νὰ τὴν ἐμπλουτίσει μὲ ἓνα τουλάχιστον χειρόγραφο ἀλλὰ καὶ μὲ ἔντυπα βιβλία. Καὶ ἀκόμα θέλησε, ὅπως δείχνουν τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ προσκομίσουμε ἐδῶ, νὰ ἀκολουθήσει τὴ «φιλολογικὴ» μέθοδο ποὺ εἶχε καθιερώσει ὁ λόγιος πατέρας του.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ ὑπονοῶ προερχόταν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, χειρόγραφο τὸ ὁποῖο ἀγόρασε ὁ Κωνσταντίνος Καρατζάς τὸ 1797.⁶⁷

Ἀπὸ τὰ ἔντυπα βιβλία ποὺ ἀπέκτησε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὴν ἔκδοση τῆς Ἰλιάδος μὲ σχόλια τοῦ Villoison, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1788, ἢ τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Mirabeau, *De la monarchie prussienne, sous Frédéric le Grand*, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ Λονδίνο τὸ 1788.⁶⁸

66. Τὴν ἡμερομηνία θανάτου τὴν καταγράφει ὁ γιός του Κωνσταντίνος στὸ προσωπικό του ἡμερολόγιο: «Ἐφημερίδες», φ. 9r. Βλ. P. P. Panaitescu, «Un manuscript necunoscut al "Efimeridelor" lui Constantin Caragea Banul», *Buletinul Comisiei istorice a României* 3 (1924), 141.

67. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα περιέχονται στὴν ἔκθεση τοῦ Μινωίδη Μηναῖ πρὸς τὸν Γάλλο ὑπουργὸ παιδείας· ἡ ἔκθεσή του, ποὺ ἀφορᾷ «ἀποστολὴ» στὴ Μακεδονία, δημοσιεύτηκε στὴ *Revue de bibliographie analytique* 5 (1844), 80 ἐπ. (τὸ σχετικὸ χωρίο στὴ σ. 86). Ἄς σημειωθεῖ ὅμως, παράλληλα, πὼς τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 1797, ὅταν ὁ Κωνσταντίνος ἦταν πλέον κάτοχος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ πατέρα του, ἓνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν Κρητικὸ μοναχὸ Ἰωακείμ. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ περιῆλθε ἀργότερα στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ὅπου πῆρε τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 43. Στὸ κτητορικὸ σημείωμα, στὸ κάτω περιθώριο τοῦ recto τοῦ φ. 8, διαβάζουμε: «Ἐκ τῶν τοῦ ἐν μοναχοῖς ἀμονάχου Ἰωακείμ τοῦ Κρητός· ἠγοράσθη ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ ἄρχοντος χατμάνου Καρατζᾶ, ἐν ἔτει σωτηρίῳ, αψήζῳ». (Νίκος Βέης, *Κατάλογος τῶν ἑλλην. Χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, Λιψία-Ἀθήνα 1915*, σ. 46· βλ. καὶ Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικὰ...», ὅ.π., σ. 143 καὶ Γ. Κουτζακιώτης, «Συμπληρωματικὰ...», ὅ.π., σ. 312.

68. Στοιχεῖα μὲ παραπομπὴ στίς «Ἐφημερίδες» τοῦ Κωνσταντίνου ποὺ σώζονται στὸ χειρόγραφο ἀρ. 3106 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος δίνει ὁ Χ. Μηνάογλου, στὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή του στὸ Τμῆμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας τοῦ ΕΚΠΑ τὸ 2012, «Ἑλληνες διπλωμάτες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτο-

“Όσον αφορά τις «φιλολογικές» άνησυχίες του Κωνσταντίνου, άς δοϋμε τρία παραδείγματα· τὸ πρῶτο τὸ άντλοϋμε άπό ένα χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης Καρατζά τὸ όποιο πέρασε στην κατοχή του Γεωργίου Ἄλεξ. Μαυροκορδάτου και σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη με τὸν ταξινομητὸ αριθμὸ Κυριαζῆ 2,⁶⁹ τὸ δεύτερο άπό ένα έντυπο για τὸ όποιο ἤδη μιλήσαμε, τὸ έντυπο Ε, στο όποιο ὁ Κωνσταντίνος προσέθεσε κάποια στοιχεῖα που εκ τῶν ύστέρων ανακάλυψε, ένῶ τὰ άρ. 9, 10, 13 και 15 σπαράγματα, σε συνδυασμὸ με τὸ άρ. 11, θά ένισχύσουν, νομίζω, τὴν άποψη για τὴ βούληση του Κωνσταντίνου νά συνεχίσει τὴν παράδοση του πατέρα του.

Στὸ χειρόγραφο που βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο Μπενάκη, ὁ Νικόλαος Καρατζάς εἶχε άντιγράψει μεταξὺ άλλων τὸν «Λόγον περι εἰρήνης» του Ἄλέξανδρου Μαυροκορδάτου, τὸν όποιο φέρεται νά εκφώνησε στη Βιέννη ένῶπιον του αὐτοκράτορα Λεοπόλδου Α΄, και στο τέλος του χειρογράφου εἶχε άρχίσει νά άντιγράφει γενεαλογικά σημειώματα που άφοροϋσαν τὴν οἰκογένεια Μαυροκορδάτου. Σταμάτησε στο 1706 με τὴν άπομνημόνευση άπό τὸν Ἄλέξανδρο Μαυροκορδάτο τὸν ἐξ άπορρήτων τῆς γέννησης και βάπτισης τῆς ἐγγονῆς του, κόρης του Νικολάου Μαυροκορδάτου, Μαριώρας.

Ἐο Κωνσταντίνος συνέχισε, στο ἴδιο φύλλο, άμέσως μετα τις ἐγγραφές του πατέρα του, νά καταγράφει γενεαλογικά σημειώματα που άφοροϋσαν τὴν οἰκογένεια Μαυροκορδάτου (εικ. 11). Ἐο Émile Legrand άντλώντας άπό αὐτὸ τὸ χειρόγραφο, τὸ όποιο βρισκόταν τότε στα χέρια του Γεωργίου Ἄλεξ. Μαυροκορδάτου, δημοσίευσε όλα τὰ γενεαλογικά σημειώματα που άφοροϋσαν τὴν οἰκογένεια τῶν Μαυροκορδάτων στη δεύτερη έκδοση, του 1900, του βιβλίου του *Généalogie des Maurocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits*.⁷⁰

Με τὸν ἴδιο ζῆλο, ὁ Κωνσταντίνος Καρατζάς συμπληρώνει στα κατάλοιπα του πατέρα του όσα στοιχεῖα εἶχε καταγράψει ὁ Νικόλαος

κρατορία: ὁ Κωνσταντίνος Καρατζάς ὁ Μπάνος και τὸ ταξίδι του στην Πρωσία (1790-1792)», σ. 55-56.

69. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Γεώργιος Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος (1839-1902). Ἐο σχολιαστής, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του*, Ἀθήνα 1996, σ. 35, 448.

70. Παρίσι 1900, σ. 25-29.

αὐτὸ ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν ἀποτὸν ἰδιόχηρον.

1701: δεῦρ' ἐπι νεκρῶν ἀναστάσις καὶ ἐξέσθη ἡ ἀνάστασις, ἢ τῶ μινὸς ἀναστῆναι
ἢ τὸ ἄρα θανάτου ἡμερῶν Πέμπτη, ἐπι νεκρῶν ὁ ἔργον αὐτὸ ὁ βασιλεὺς Μαυροκοδόμου.
οἱ οὐκ ἐστὶν τῶν λαοφάνων μετ' ἀχρῶν ποικίλοι ποικίλοι, ἢ ἀδύνατος, ἢ περιττὸν ἐστὶν.

1702: δεῦρ' ἐπι νεκρῶν ἀναστάσις καὶ ἐξέσθη ἡ ἀνάστασις, ἢ τῶ μινὸς Μαΐου,
ἢ ἄρα μετὰ τὴν δόξα καὶ ἦσαν αἶμα μετὰ πρὸ τῶ μισομυστηρίου ἐπι νεκρῶν ὁ ἔργον αὐτὸ
ἢ θυγατρὸς τῶ ἡμερῶν αἰματώδης, ἢ οὐκ ἐστὶν τῶν λαοφάνων μαυροκόμου ἢ ἀδύνατος ἀνομιαν
δὲ ἐπὶ τῶ θῆος βασιλεὺς Μαυροκόμου.

1706: καὶ ἐξέσθη ἡ ἀνάστασις καὶ ἐπι τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπι νεκρῶν ὁ ἔργον αὐτὸ
τῶν λαοφάνων μετ' ἀχρῶν, ἢ τῶ σπασμωδῶν μινὸς, πρὸ τῶ μινὸς ἢ ἡ ἐπι νεκρῶν αἶμα θανάτου
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.
ἢ οὐκ ἐστὶν τῶν λαοφάνων ἀνάστασις ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου μετὰ τῶ ἀνάστασις, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.
ἀνομιαν αἶμα θανάτου δὲ ἐπὶ τῶ θῆος βασιλεὺς Μαυροκόμου.

ἢ βασιλεὺς Μαυροκοδόμου.

1708: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1711: βασιλεὺς καὶ ἐπι νεκρῶν ἀνάστασις καὶ ἐξέσθη ἡ ἀνάστασις, ἢ τῶ μινὸς ἀνάστασις
ὁ ἔργον αὐτὸ ὁ βασιλεὺς Μαυροκόμου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1712: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1716: Μαΐου: ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1720: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1721: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1733: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

1735: καὶ ἐπὶ τῶν λαοφάνων καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου, καὶ ἐπι τῶν βασιλεὺς Μαυροκόμου.
ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου, ἢ ἀνομιαν αἶμα θανάτου.

για μιὰ έντυπη έκδοση που είχε στή βιβλιοθήκη του. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τὸ έντυπο βιβλίο με τὸ έργο τοῦ Μελετιίου Πηγᾶ «Ἐπερ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας», έκδοση τοῦ 1593, στὸ ὁποῖο ὁ πατέρας του είχε ένσωματώσει ἕνα ἑπτασέλιδο, ὅπως είπαμε ἤδη, ὅπου κατέγραφε πληροφορίες σχετικὲς με τὸ συγγραφέα καὶ τὸ έργο του. Ὁ Κωνσταντίνος προσέθεσε ἕνα δίφυλλο στὸ ὁποῖο κατέγραψε μιὰ πληροφορία που δὲν έχει ἀκόμα ἐπιβεβαιωθεῖ: ὅτι τὸ έργο αὐτὸ γνώρισε μιὰν ἄλλη έκδοση στὸ Βουκουρέστι τὸ 1744. Τὸ δίφυλλο τοῦ Κωνσταντίνου πῆρε τὸν ἀρ. 17 στὸν φάκελο τῶν ΓΑΚ.

Περισσότερο (τολμηρὸς) ἦταν ὁ Κωνσταντίνος Καρατζᾶς με ἕνα ἀντίτυπο που ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ πατέρα του ἀπὸ δωρεὰ τοῦ Κωνσταντίνου Καρυοφύλλη. Για τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ ὁ Νικόλαος είχε κάνει, φαίνεται, μιὰ παρέκκλιση ἀπὸ τὴ συνήθειά του: τὸ ἄφησε σχεδὸν ἄθικτο καὶ δὲν ένσωμάτωσε φύλλα με σημειώσεις για τὸ συγγραφέα καὶ για τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου. Ὅ,τι ὅμως δὲν ἔκανε ὁ πατέρας τὸ ἐπιχείρησε ὁ γιός του: συγκέντρωσε σὲ μερικὰ φύλλα πληροφορίες για τὸ πότε καὶ πῶς τυπώθηκε τὸ έντυπο αὐτὸ βιβλίο, για κάποιους ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὸ έργο τους καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ένσωμάτωσε στὸ ἀντίτυπο που είχε δωρηθεῖ στὸν πατέρα του.

Τὰ σπαράγματα ἀρ. 9 καὶ 13, που περιέχουν σημειώσεις γραμμένες ὅλες ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ, ἦταν πιθανότατα φύλλα ένσωματωμένα στὸ ἴδιο βιβλίο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κάποια στιγμή ἀποσπάστηκαν. Συγκεκριμένα, ὁ Κωνσταντίνος κατέγραψε πληροφορίες για τὸ πότε καὶ ποῦ τυπώθηκε τὸ βιβλίο, στή σελίδα τίτλου τοῦ ὁποῖου δὲν σημειωνόταν οὔτε ὁ τόπος οὔτε ὁ χρόνος έκδοσῆς του, ἀλλὰ καὶ μαρτυρίες για μερικὰ ἀπὸ τὰ έργα που περιείχε.

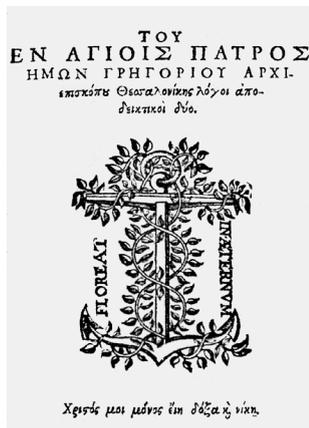
Για τὸν τόπο καὶ χρόνο έκδοσης ἀντλήσε ἀπὸ τὴν «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» ἱστορία τοῦ Δοσιθέου. Ἡ παραπομπή του εἶναι «βιβλ(ί)φ ια^ο, κεφ(αλαί)φ ι^ο, καὶ παραγράφω ζ^ο καὶ ἀλλαχοῦ φύλλ(ω) 1236». Ἀκολουθοῦν πληροφορίες για μερικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα έργα καὶ τοὺς συγγραφεῖς τους. Τὰ «περὶ τοῦ Διαλόγου τοῦ Μαργουνίου» τὰ ἀντλήσε καὶ πάλι ἀπὸ τὸ ἴδιο έργο τοῦ Δοσιθέου.⁷¹ Ὅσον ἀφορᾷ τὴν «ἐπωνυμίαν τοῦ Μαργουνίου», ἀντλήσε στοιχεῖα ἀπὸ δύο ἐπιστολὲς τοῦ ἴδιου τοῦ Μαργουνίου πρὸς τὸν μητροπολίτη Φιλιπ-

71. «Βιβ(λί)φ η^ο, κεφ(αλαί)φ α^ο, καὶ παραγράφω γ^ο, σελίδι 757».

πουπόλεως Θεοφάνη Καρύκη⁷² και τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας, προφανῶς τὸν Γαβριήλ Σεβήρο.⁷³

Ἔτσι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μᾶς ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση πὼς τὸ βιβλίον ποὺ δωρήθηκε στὸν Νικόλαο ἦταν ἐκεῖνο ποὺ φέρεται νὰ ἐπιμελήθηκε ὁ Νικόδημος Μεταξᾶς γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα, ἐκεῖνο ποὺ περιέχει τοὺς «Λόγους ἀποδεικτικούς» τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου τὸ Ἄρθροδοξου καταφύγιον» καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου «Διάλογος».⁷⁴

Ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων δήλωνε, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, ὅτι τὸ ἔντυπο ἐκδόθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1621 καὶ τὸ συνέδεσε μὲ τὶς προσπάθειες τοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Λουκάρεως νὰ ἰδρῦσει Τυπογραφεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη, πληροφορία πού, ὅπως εἶδαμε, ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ἀντέγραψε καὶ τὴν ἐνέταξε στὸ ἀντίτυπο. Ἄς σημειωθεῖ μόνον πὼς νεότερες ἔρευνες τοποθετοῦν τὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου στὸ Λονδίνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1625-1626.⁷⁵

Εἰκ. 10

72. Ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἔχει τόπο ἀποστολῆς τὴ Βενετία καὶ ἡμερομηνία 4 Σεπτεμβρίου 1590, δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, *Χρηστομάνος - Βικέλας - Παπαδιαμάντης. Ἐπιστολαὶ Μαξίμου Μαργουνίου, ἐπισκόπου Κυθήρων (1549-1602)*, Ἀθήνα 1971, σ. 292-293. Τὸ χωρίο ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ σ. 292 στ. 4-6.

73. Τὴ δευτέρη ἐπιστολὴ δὲν μπόρεσα νὰ τὴν ἐντοπίσω.

74. Βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 1, Παρίσι 1894, ἀρ. 167, σ. 237-240 καὶ Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ἐκ.-1800)*, τ. 1, ἔκ., ἀρ. 4577, σ. 341-342 καὶ Ὁ ἴδιος, «Βιβλία Καθολικῶν καὶ βιβλία Ὀρθόδοξων», *Ὁ Ἑρανιστῆς* 19 (1993) - *Μνήμη Κ. Θ. Δημαρᾶ*, 59-60.

75. Βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ, μὲ παραπομπὴ στὶς νεότερες μελέτες, Γεώργιος Μπῶκος, *Τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ Τυπογραφεῖα στὸ χῶρον τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» (1627-1827)*, Ἀθήνα, ΕΛΙΑ, 1998, σ. 29-43· εἰδικότερα τὶς σ. 33-34· καὶ τὴν ἑλληνικὴ, βελτιωμένη, ἐκδοση τῆς μελέτης τοῦ Letterio Augliera, *Βιβλία, πολιτικὴ, θρησκεία στὴν Ἀνατολὴ τὸν 17ο αἰώνα. Τὸ Τυπογραφεῖο τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ, πρῶτου ἐκδότη ἑλληνικῶν κειμένων στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή*, Ἀθήνα 2006, σ. 21 ἐπ., ἰδίως σ. 51.

“Όπου όμως και αν έγινε η έκτύπωση του βιβλίου, ένα αντίτυπο από την έκδοση αυτή έφτασε στα χέρια του Κωνσταντίνου Καρυοφύλλη,⁷⁶ ο οποίος αποφάσισε κάποτε να το δωρίσει στον «άνεψιόν» του Νικόλαο Καρατζά και σε κάποιο φύλλο του έντυπου απομνημόνευσε ο δωρητής το γεγονός της δωρεάς του: πρόκειται για το σπάραγμα αρ. 11.

Κατά συνέπεια, μαζί με τα σπαράγματα που θεωρήσαμε ότι εντάχθηκαν κάποτε στο αντίτυπο –και από αυτό αποσπάστηκαν–, θα πρέπει να προστεθεί και το αρ. 11 το οποίο ήταν, προφανώς, οργανικό τμήμα του έντυπου και στο οποίο ο δωρητής είχε καταγράψει το σημείωμα της δωρεάς του.

Μένει να δώσουμε κάποια στοιχεία για εκείνον που δώρισε το έντυπο στον Νικόλαο Καρατζά. Ο Κωνσταντίνος Καρυοφύλλης ήταν μέλος της οικογένειας Καρυοφύλλη, γενάρχης της οποίας ήταν ο Ιωάννης, για τον οποίο δώσαμε κάποια στοιχεία μιλώντας για το έντυπο Β. Ο Κωνσταντίνος ήταν έγγονος του Ιωάννη Καρυοφύλλη και γιός του Ραλλάκη Καρυοφύλλη. Πέθανε, όπως αναφέρει ο Νικόλαος Καρατζάς στο σημείωμά του, την 31η Ιουλίου 1754: Ίδου το πλήρες κείμενο του σημειώματος:

«Οὗτος ἦν ἕκγονος Ἰωάννου Καρυοφύλλου ἐκείνου τοῦ μεγάλου λογοθέτου, καὶ ἀρχηγοῦ τῆς γενεᾶς ταύτης· οὗ θανόντος, ἔληξε σὺν αὐτῷ καὶ ἡ ἐξ ἀββένογονίας γενεὰ τῶν Καρυοφυλλῶν. Ἐτελεύτησε δὲ κατὰ τὸ ἀψὺνδ' ἔτος ἀπὸ Χ(ριστοῦ), Ἰουλίου λα', ἐπιφωσκούσης ἡμέρας Κυριακῆς.»

Παρόμοια στοιχεία για το ίδιο πρόσωπο, τον Κωνσταντίνο Καρυοφύλλη, δίνει ο Νικόλαος Καρατζάς, στο πόνημά του «Σειρά του γένους τῶν Καρυοφύλλων», το οποίο συνέθεσε όταν απέκτησε ένα χειρόγραφο που παρέδιδε, μεταξύ άλλων, το έργο του Ιωάννη Καρυοφύλλη «Εφημερίδες».⁷⁷ Τα κείμενα, τόσο της «Σειράς του γένους» όσο και τῶν

76. Για τον Κωνσταντίνο Καρυοφύλλη βλ. ἀμέσως πῶ κατω στὸ κείμενο.

77. Τὸ χειρόγραφο μὲ τις προσθήκες τοῦ Καρατζᾶ βρῖσκεται σήμερα στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Add. 8232. Τὸ χειρόγραφο πέρασε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Guilford πρὶν καταλήξει τὸ 1830 στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη· βλ. γιὰ τὸ χειρόγραφο καὶ τὴν ταύτισή του μὲ τὸν Καρατζᾶ Γ. Κ. Παπάζογλου, «Χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ εἰς τὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (ἄλλοτε χειρόγραφα Guilford)», *ΕΕΒΣ* 49 (1994-1998), 244-245.

«Ἐφημερίδων», δημοσιεύτηκαν τὸ 1889 ἀπὸ τὸν Περικλῆ Γ. Ζερλέντη.⁷⁸ Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα πῶς ὁ Μανουὴλ Γεδεών, στὸ ἔργο του Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, ἀναφέρει τὸν Κωνσταντῖνο Καρυοφύλλη ὡς ἓνα «ἐκ τῶν πρὸ τῶν μέσων τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος διακριθέντων ἐν τῇ διοικήσει τῶν κοινῶν».⁷⁹ Προφανῶς ὁ Γεδεών ἀξιοποιεῖ ἐδῶ μιὰ μαρτυρία ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε δημοσιεύσει τὸ 1890, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὸ κατάστιχο τοῦ «Κοινοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» ἐπὶ τῆς πατριαρχίας Ἱερεμίου Γ΄ (1716-1726) ἀναγραφόταν καὶ μιὰ «ὁμολογία» τοῦ «κυρίτζη Κωνσταντῖνου Καρυοφύλλη».

Καθὼς δὲν ἔχουμε, ὅσο γνωρίζω, δεῖγμα τῆς γραφῆς τοῦ Κωνσταντῖνου Καρυοφύλλη, θεωρῶ σκόπιμο νὰ δώσω ἐδῶ τὸ πανομοίωτυπο τοῦ αὐτόγραφου, σύμφωνα μὲ κάθε πιθανότητα, σημειώματος στὸ ὁποῖο ἀπομνημόνευσε τὴ δωρεὰ του στὸν Νικόλαο Καρατζά.

«Καὶ τὸδε πρὸς τοῖς ἄλλοις Κωνσταντῖνου Καρυοφύλλη | ὅστις προσφέρει δῶρον
τῷ εὐγενεστάτῳ ἀνηψιῷ | ἄρχοντι κυρίτζη Νικολάῳ τῷ Καρατζᾷ»

Στὸ σημείωμα ὅμως τῆς δωρεᾶς ἀποκαλύπτεται καὶ κάτι ἄλλο, ἡ συγγένεια ποὺ συνέδεε τὴν οἰκογένεια Καρυοφύλλη μὲ τὸν Νικόλαο Καρατζά. Εἶναι ἓνα στοιχεῖο ἄγνωστο ὅσο γνωρίζω ὡς τώρα, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ δώσει μιὰν ἐρμηνεῖα στὸ γιατί ἓνα τμῆμα τοῦ προσωπικοῦ ἹΑρχείου τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη πέρασε στὴν κατοχὴ τοῦ Καρατζᾶ. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς συγκρότησε μὲ ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς ἀλληλογραφίας τῆς οἰκογένειας Καρυοφύλλη δύο τουλάχιστον χειρόγραφους κώδικες. Ἀναφέρομαι στὰ χειρόγραφα ποὺ βρισκονται σήμερα τὸ ἓνα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὸ

78. Βλ. Π. Γ. Ζερλέντης, «Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες», ΔΙΕΕ 3 (1888-91), 275-315.

79. Τόμος 1, Ἀθήνα 1939 [β' ἔκδ. Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 2010], σ. 133-134.

Βουκουρέστι⁸⁰ και τὸ ἄλλο στὸ Παρίσι, στὴν Bibliothèque nationale τῆς Γαλλίας.⁸¹

Ἐς σημειωθεῖ τέλος πὼς ἀνάμεσα στὰ φύλλα τὰ γραμμένα μὲ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ, ὑπάρχουν καὶ δύο στὰ ὁποῖα ἀναγράφονται πληροφορίες γιὰ τὸν Μελέτιο Πηγαῖ, μολονότι ἔργο του δὲν φαίνεται νὰ περιεῖχε τὸ ἔντυπο ποὺ μελετοῦμε, καὶ ἀκόμα πληροφορίες γιὰ τὸν σφοδρὸ κατήγορο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸν Ματθαῖο Καρυοφύλλη.

Δύο ὑποθέσεις θεωροῦ πιθανές γιὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ συνύπαρξη αὐτῶν τῶν δύο φύλλων. Στὴ διατύπωση τῆς πρώτης μὲ ὀδηγεῖ ἓνα ἀντίτυπο ποὺ παραδίδει τὸ ἴδιο ἔργο, ἀντίτυπο ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Θ5467, προερχόμενο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Μπαλτατζῆ-Μαυροκορδάτου. Στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀντιτύπου βρισκόμε καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μελετίου Πηγαῖ *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα*.⁸² Μήπως ἓνα τέτοιου τύπου ἀντίτυπο ἦταν καὶ ἐκεῖνο ποὺ δωρήθηκε στὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, ὅποτε δικαιολογούνται καὶ ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος ἔγραψε γιὰ τὸν Μελέτιο, συγγραφέα ἑνὸς ἀκόμα ἔργου ποὺ περιεχόταν στὸ ἔντυπο βιβλίον, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν Ματθαῖο Καρυοφύλλη, ὁ ὁποῖος συνέθεσε μάλιστα δύο ἐπιγράμματα ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ βιβλίου;⁸³

Σύμφωνα μὲ τὴ δεύτερη ὑπόθεση, ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς ἀπέκτιψε κάποτε ἓνα ἀντίτυπο τοῦ ἔργου τοῦ Μελετίου Πηγαῖ *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα*, στὸ ὁποῖο ἐνσωμάτωσε ἓνα φύλλον μὲ πληροφορίες γιὰ

80. Βλ. σχετικὰ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ὁ κώδικας “Κριτίου” εἶναι τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», ὁ.π., σ. 125-137.

81. Ἐναφέρομαι στὰ χειρόγραφα μὲ τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς Suppl. gr. 1044 καὶ Suppl. gr. 684 τὰ ὁποῖα συγκρότησε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς· βλ. τὰ στοιχεῖα ποὺ θεμελιώνουν αὐτὴ τὴν ἄποψη: Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Ἐνα ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας...», ὁ.π., 71-90 [= *Ἐλληνες λόγιοι...*, σ. 165-197] καὶ «Ἐκασμάτων πλήρωσις». Ὁ Κ. Μηνᾶς Μηνωίδης, ὁ Μανουὴλ Γεδεών καὶ τὰ χφφ Paris. Suppl. gr. 684 καὶ Suppl. gr. 1044», *Ὁ Ἐραμιστής* 25 (2005), 301-319 [= *Ἐλληνες λόγιοι...*, σ. 199-231].

82. Βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 167, σ. 237-240· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, ἀρ. 4556, σ. 339.

83. Γιὰ τὰ ἐπιγράμματα αὐτὰ ποὺ δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸν Λέοντα Ἀλλάτιο ἐναντίον τοῦ βιβλίου· βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 167, σ. 239-240.

τὸ συγγραφέα καὶ ἓνα γιὰ τὸν κατήγορό του. Ἐς σημειωθεί ὅτι τὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Μελέτιο ὁ Κωνσταντῖνος τὰ ἀντλήσει, καταρχάς, ἀπὸ ὅσα ὁ πατέρας του εἶχε συλλέξει καὶ ἐνσωματώσει στὸ ἔντυπο «Ἐπεὶ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας πρὸς Ἰουδαίους ἀπολογία» (τὸ ἔντυπο Ε).⁸⁴

Ἐπάρχει ὡστόσο μιὰ ἐνδειξη ποὺ ἰσχυροποιεῖ τὴν πρώτη ὑπόθεση. Ἀνάμεσα στὶς πληροφορίες ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς ἀπομνημονεύει εἶναι καὶ κάποια γιὰ τὸ ὄνομα ποὺ εἶχε ὁ Μαργούνιος ὡς λαϊκός.⁸⁵ Ἔργο ὅμως τοῦ Μαργούνιου δὲν δημοσιευόταν στὸ *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα* ἀλλὰ σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάσαμε ἔντυπο ΣΤ, τὸ ὁποῖο περιέχει, μεταξὺ ἄλλων, τοὺς «Λόγους ἀποδεικτικοὺς» τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Γιατί ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Μαργούνιο χωρὶς ἐκδηλῆ αἰτία;

Ἄν λοιπὸν ἰσχύει ἡ πρώτη ὑπόθεση, ἡ σειρά τῶν σπαραγμάτων ποὺ εἶχαν ἐνταχθεῖ στὸ ἔντυπο εἶναι 13, 9, 10, καὶ 15, οἱ διαστάσεις τῶν ὁποίων (20X15,6) ταιριάζουν ἀπόλυτα μὲ ἐκεῖνες ποὺ εἶχε τὸ ἔντυπο (21,2X16).

Ἄν θεωρήσουμε πὼς ἡ δεύτερη ὑπόθεση εἶναι ἰσχυρή, τότε τὰ σπαράγματα 10 καὶ 15 ἀποτελοῦσαν μιὰ ἐνότητα ἐνταγμένη στὸ ἔντυπο *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα*, ἓνα ἀκόμα ἔντυπο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῶν Καρατζᾶ.

Ἀπὸ τοὺς Καρατζᾶ στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους

Μὲ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιήγησης ἀνακύπτει, βασανιστικά, τὸ ἐρώτημα: ποιὸς συγκέντρωσε ὅλο αὐτὸ τὸ ὕλικὸ ἀπὸ μονόφυλλα, δίφυλλα ἢ τετράφυλλα προερχόμενα ἀπὸ ἔντυπα τῆς βιβλιοθήκης Καρατζᾶ καὶ πὼς ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Βλαχογιάννη γιὰ νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴ συνέχεια στὶς συλλογὲς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους;

Ἡ ἀποψη στὴν ὁποία καταλήγω, γιὰ ὅσους λόγους θὰ ἀναφέρω στὴ συνέχεια, εἶναι ὅτι τὸ ὕλικὸ αὐτὸ συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Παπα-

84. Βλ. περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔντυπο αὐτὸ πιὸ πάνω, σ. 111-114.

85. Στοιχεῖα ἀντλεῖ ἀπὸ μιὰν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμία Β', δημοσιευμένη στὸ ἔργο *Turcograecia libri octo* τοῦ Μαρτίνου Crusius, Βασιλεία 1584. Ὁ Κωνσταντῖνος Καρατζᾶς παραπέμπει στὸ «φύλλ(ον) 523» τῆς *Turcograecia*. Τὸ ἔργο ὅμως τοῦ Crusius φέρει σελιδαρίθμηση, καὶ στὴ σελίδα 523 δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὴν πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Καρατζᾶς.

δόπουλο Βρετό στην Κέρκυρα πριν από το 1830.⁸⁶ Παρέμεινε στα χαρτιά του και, όταν το 1920 το Ἀρχεῖο του ἀγοράστηκε ἀπὸ τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα,⁸⁷ ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, διευθυντὴς ἀλλὰ καὶ ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας, τὸ ξεχώρισε, τὸ ἐμπλούτισε μὲ δύο ἀκόμα ἐγγράφα καὶ τὰ ἐβάλε σὲ ἓνα φάκελο. Τὸ ὑλικὸ ὅμως ποὺ περιεῖχε ὁ φάκελος δὲν ἐπέστρεψε ποτὲ ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου εἶχε ἀντληθεῖ, στὸ Ἀρχεῖο Βρετοῦ· ὁ φάκελος ἔμεινε στὰ χέρια τοῦ Βλαχογιάννη καὶ γι' αὐτὸ θεωρήθηκε τμῆμα τοῦ δικοῦ του Ἀρχείου.

Ἄς περάσουμε ὅμως στὰ τεκμήρια τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀναδεικνύουν τὴν πορεία ποὺ ἀκολούθησε τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρισκόταν ἡ βιβλιοθήκη τῶν Καρατζᾶ, ὡς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους στὴν Ἀθήνα.

Εἶναι γνωστὸ πὼς μετὰ τὸν βίαιο θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ τὸ 1812,⁸⁸ ἡ περιφημὴ βιβλιοθήκη ἄρχισε νὰ φυλλορροεῖ ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Καρατζᾶ, χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, πέρασαν, ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὸν Frederic North κόμητα τοῦ Guilford,⁸⁹ ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σειρά του τὰ προσέφερε μαζὶ μὲ τὴν προσωπικὴ του βιβλιοθήκη στὴν Ἴονιο Ἀκαδημία, ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ποὺ συνέστησε στὴν Κέρκυρα τὸ 1824.⁹⁰ Βιβλιοθηκᾶριος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1824, δηλαδὴ σχεδὸν

86. Βλ. στὴ συνέχεια τὸ γιατί ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀποτελεῖ ὄριο ante quem.

87. Τὸ Ἀρχεῖο πώλησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1920 ὁ Ἀντώνιος Γεμανταλῆς· βλ. γενικότερα γιὰ τὰ Ἀρχεῖα τῆς οἰκογένειας D. A. Zakythinos, «Les Archives de la famille Papadopoulos Vretos», *L'Hellénisme contemporain* 3 (1939), 566-589.

88. Βλ. τὰ σχετικὰ Χ. Μηνόγλου, «Ἑλληνες διπλωμάτες...», ὁ.π., σ. 87.

89. Πληροφορίες γιὰ χειρόγραφα ποὺ ἀγοράστηκαν εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Frederic North εἴτε ἀπὸ ἄλλους γιὰ λογαριασμὸ του, βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, «Χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», ὁ.π., σ. 241-256 καὶ τὴν ἐκεῖ σημειούμενη βιβλιογραφία· βλ. καὶ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἑλληνικὰ χειρόγραφα στὴ Συλλογὴ τοῦ Frederic North κόμητα τοῦ Guilford», *Polyptychon: homenaje a Ioannis Hassiotis – Πολύπτυχον: ἀφιέρωμα στὸν Ἰωάννη Χασιώτη*, Γρανάδα 2008, σ. 401-422.

90. Γιὰ τὴν Ἴονιο Ἀκαδημία ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενής. Τὴν ἔχει συγκεντρῶσει ἡ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἡ βιβλιοθήκη Guilford στὴν Κέρκυρα (1824-1830)», *Ὁ Ἑραριστὴς* 20 (1995), 97 σημ. 2 (καὶ ἡ ἴδια μελέτη αὐτοτελῶς μὲ προσθήκες: *Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ λόρδου Guilford στὴν Κέρκυρα (1824-1830)*, Ἀθήνα 2008 [Τετράδια Ἑργασίας ΙΝΕ/ΕΙΕ ἀρ. 31], σ. 19 σημ. 2). Γιὰ τίς δωρεὲς βιβλίων τόσο τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Σχολῆς ὅσο καὶ ἐκείνων ποὺ θέλησαν νὰ τὸν συνδράμουν στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης, βλ. Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, ὁ.π., σ. 110-118 [= σ. 32-41].

ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ἀκαδημίας, διορίστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Guilford ὁ Ἀνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς.⁹¹

Μποροῦμε νὰ εἶμαστε βέβαιοι πὼς ἀνάμεσα στὰ ἔντυπα βιβλία ποὺ ἔφτασαν στὴν Κέρκυρα ἦταν καὶ ἐκεῖνα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν, καθὼς ὁ Βρετὸς, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ συντάξει τὴ Βιβλιογραφία τοῦ χρησιμοποίησε, κατὰ δῆλωσή του, τὰ ἔντυπα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας,⁹² ἔχει καταγράψει τὰ πέντε ἀπὸ τὰ ἔξι βιβλία ποὺ ἐντοπίσαμε.⁹³ Δὲν ἔχει καταγράψει τὸ λατινικὰ συνταγμένο βιβλίον τοῦ Johann Michael Lange, *Philologiae Barbaro-Graecae*, ἐπειδὴ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὶς προδιαγραφές ποὺ εἶχε θέσει γιὰ τὴ σύνταξη τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας του.⁹⁴

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ πὼς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ δωρητῆ, ὁ κληρονόμος τοῦ Frederic North κατόρθωσε νὰ ἀνακαλέσει τὴ δωρεὰ καὶ νὰ ἐξαναγκάσει τοὺς δωροεδόχους νὰ ἐπιστρέψουν πίσω στὴ Βρετανία τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἔντυπα ποὺ δωρήθηκαν ἀπὸ τὸν North στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία.

Τότε συντάχθηκε ἓνας Κατάλογος στὸν ὁποῖο καταγράφηκαν τὰ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστραφοῦν. Στὸν Κατάλο-

91. Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς, *Notizie biografiche-storiche su Federico conte di Guilford pari d'Inghilterra, e sulla da lui fondata Università Ionia, con note critiche-storiche su varj personaggi e su varj avvenimenti... Βιογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ ὑπομνήματα περὶ τοῦ Κόμητος Γουίλφορντ, ὁμοτίμου τῆς Ἀγγλίας καὶ περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ συστηθείσης Ἀκαδημίας*, Ἀθήνα 1846, σ. XVII, XIX.

92. «Ὁφελούμενος... ἐκ τῆς καλῆς εὐκαιρίας νὰ ἔχω ἀνὰ χεῖρας τὴν μεγαλυτέραν ἕως τότε υπάρχουσαν συλλογὴν τῶν διαφόρων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ εἰς τὴν νεωτέραν ἡμῶν γλῶσσαν τυπωθέντων βιβλίων ὑπὸ νεωτέρων Ἑλλήνων, ἔσπευσα νὰ συντάξω τὸν Κατάλογον αὐτῶν κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, ἀκριβῶς ἀντιγράφων τὴν προμετωπίδα ἐκάστου συγγράμματος», Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν*, Μέρος Α', Ἀθήνα 1854, σ. ιγ'-ιδ'.

93. Τὰ ἀναφέρω μὲ τὴ σειρὰ ποὺ τὰ παρουσιάσαμε. **Β**: Βρετὸς Ι, ἀρ. 126, σ. 44· **Γ**: Βρετὸς Ι, ἀρ. 193, σ. 70-71· **Δ**: Βρετὸς Ι, ἀρ. 27, σ. 11· **Ε**: Βρετὸς Ι, ἀρ. 21, σ. 10· **ΣΤ**: Βρετὸς Ι, ἀρ. 20, σ. 10 (στὴ σελίδα τίτλου δὲν ἀναγράφεται, ὅπως ἔχουμε δεῖ, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος ἐκδόσεως· ὁ Βρετὸς ἀναφέρει, λανθασμένα, σὲ σημείωση πὼς «ἐτυπώθησαν ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ ἀφξ'»).

94. Τὸ ἔντυπο δὲν ἦταν συνταγμένο «παρ' Ἑλλήνων». Ἀντίθετα ὁ Ἐ. Legrand τὸ περιέλαβε στὴ δική του «Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία», βλ. ὅσα ἀναφέρουμε στὴ σημ. 15.

γο αυτό, πού βρίσκεται σήμερα στη Βρετανική Βιβλιοθήκη με τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Add. 8220, βρίσκουμε τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα πού μᾶς ἐνδιαφέρουν στὶς ἀκόλουθες ἀναγραφές:

Καρυοφίλου (Ἰωάννου), Ἐγχειρίδιον περὶ ἐξετάσεως καὶ ἐπιβεβαιώσεως ἀναγκαίων τινῶν τῆς Ἐκκλησίας Δογμαμάτων... 8ον... Συναγώβου 1697, στὸ φ. 46 [Τὸ ἔντυπο Β].

Προσκυνητᾶριον τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ Ἄθωνος παρὰ Ἰωάννου Κομνηνοῦ..., 8ον..., Ἐνετίησιν... 1745, στὸ φ. 67 (Ἔνα δεῦτερο ἀντίτυπο τοῦ ἴδιου ἔργου καὶ τῆς ἴδιας ἔκδοσης ἀναγράφεται στὸ φ. 47) [Τὸ ἔντυπο Γ].⁹⁵

Σεβήρου Γαβριήλ, Συναγμάτιον περὶ τῶν ἁγίων Μυστηρίων... 12ον... Ἐνετίησιν 1691, στὸ φ. 43 [Τὸ ἔντυπο Δ].⁹⁶

Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Ἀπολογία ἢ Κατὰ Ἰουδαίων, ἙλληνοΣλαβονιστί. 12ον. Βενετία 1697, στὸ φ. 40 (Ὁ ἀναφερόμενος τόπος καὶ ὁ χρόνος ἔκδοσης τοῦ ἐντύπου δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ καταλόγου με ἀκρίβεια, καθὼς στὸ ἔντυπο δὲν δηλωνόταν με σαφήνεια) [Τὸ ἔντυπο Ε].
Γρηγορίου τοῦ Θεσσαλονίκης, Λόγοι ἀποδεικτικοὶ δύο. Σύνταγμα Γεωργίου Σχολαρίου ἐπιγραφόμενον Ὁρθοδόξων καταφύγιον καὶ Μαξίμου τοῦ Μαργουνίου Διάλογος μεταξὺ Γραικοῦ τινος καὶ Λατίνου. 4ον μικρόν... Φλωρεντία, στὸ φ. 54 (Στὸ ἔντυπο δὲν ἀναγράφεται, ὅπως εἶδαμε, ὁ τόπος ἔκδοσής του· κατὰ συνέπεια ἢ «Φλωρεντία» πού ἀναγράφεται ἀποτελεῖ μιὰ ἐκτίμηση τοῦ καταλογογράφου. Ἡ λαμβασμένη του ἐκτίμηση προκλήθηκε, πιθανότατα, ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς στὸ τυπογραφικὸ σῆμα ἀναγράφεται ἢ φράση «Floreat in aeternum»· ἴσως ἢ πρώτη λέξις τὸν ὀδήγησε στὴ «Φλωρεντία») [Τὸ ἔντυπο ΣΤ].

Τὸ ἔντυπο Α, τὸ ὁποῖο ἦταν γραμμένο στὰ λατινικά, δὲν ἀναφέρεται, βέβαια, στὸν κατάλογο αὐτὸ πού περιλαμβάνει τὰ ἑλληνικὰ βιβλία τῆς δωρεᾶς Guilford, τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι βρισκόταν στὴν Κέρκυρα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν καταγραφή του στὸν «Κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας».⁹⁷

95. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρχαν ἀντίτυπα μόνο ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ 1745 μᾶς ἐπέτρεψε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ φύλλα στὰ ὁποῖα ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς εἶχε γράψει τὶς πληροφορίες πού τὸν ἐνδιέφεραν τὰ ἐνσωμάτωσε σὲ ἀντίτυπο αὐτῆς τῆς ἔκδοσης.

96. Προφανῶς αὐτὴ τὴν ἔκδοση εἶχε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς.

97. Τὸν κατάλογο δημοσίευσε ἡ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη στὸν δίσκο ἀκτίνας πού συνοδεύει τὸ δημοσίευσμά της στὰ «Τετράδια Ἐργασίας» τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ (βλ. σημ. 88). Τὸ ἔντυπο ἔχει καταγραφεῖ στὸν κατάλογο στὸ στοιχεῖο L

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ πὼς ὁ κληρονόμος τοῦ Guilford ἀποφάσισε νὰ πωλήσει, μέσω δημοπρασιῶν, τὸ ὑλικὸ ποῦ τοῦ ἔστειλαν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα.⁹⁸

Ἐνας ἀπὸ ἐκείνους ποῦ ἀγόρασαν βιβλία προερχόμενα ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ North ἦταν καὶ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ἀργότερα, πέρασαν στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη. Στὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ κατέληξαν τρία τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα ποῦ ἀποτελοῦσαν κάποτε τμῆμα τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας· φέρουν τὸ κτητορικὸ σῆμα τοῦ Frederick North καὶ προέρχονταν ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη Καρατζᾶ [τὰ ἔντυπα Β, Γ, Δ].

Ἐνα τέταρτο ἔντυπο, τὸ λατινικὸ *Philologiae Barbaro-Graecae* τοῦ J. M. Lange [τὸ ἔντυπο Α], ἂν καὶ δὲν φέρει τὸ σῆμα τοῦ North, δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καρατζᾶ: τὸ ἔντυπο αὐτὸ τὸ ἀπέκτησε τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ ἐπισκόπου Richard Heber, στὴ συλλογὴ τοῦ ὁποῖου ἐντοπίστηκαν χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης Καρατζᾶ ποῦ ἀργότερα περιῆλθαν στὴ συλλογὴ Guilford.⁹⁹

Τὰ δύο τελευταῖα ἔντυπα τῆς βιβλιοθήκης Καρατζᾶ στὴ συλλογὴ Guilford [τὰ ἔντυπα Ε, ΣΤ], ἂν καὶ περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων τοῦ North ποῦ ἐπρόκειτο νὰ ἐπιστραφοῦν στὴ Βρετανία, δὲν ταυτίζονται πρὸς τὸ παρὸν μὲ ἐκεῖνα ποῦ ἐντοπίζονται σήμερα στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη, γιὰτὶ δὲν φέρουν τὸ κτητορικὸ σῆμα τοῦ Frederick North.¹⁰⁰

μὲ τὸν ἀρ. 84. Στὸν ἴδιο κατάλογο, στὸ στοιχεῖο Σ/S μὲ τὸν ἀρ. 26, καταγράφεται καὶ τὸ ἔντυπο Δ (Γαβριὴλ Σεβήρου, *Συνταγματίον...*) μὲ χρονολογία ἀγπα', λόγω λανθασμένης προφανῶς ἀνάγνωσης τοῦ 4 ὡς π. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετὸς στὸν *Κατάλογον τῶν ἀπὸ τῆς πώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων...*, Ἀθήνα 1845, σ. 9, ἀρ. 81, ἀναγράφει ὡς χρονολογία ἔκδοσης τὸ 1690 (αχ4').

98. Βλ. τὰ στοιχεῖα ποῦ προσάγει ἡ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ἡ βιβλιοθήκη Guilford...», ὅ.π., σ. 151-159 [= σ. 79-87], γιὰ τὸ χρόνο παραλαβῆς καὶ ἀποστολῆς στὸ Λονδίνο τῆς συλλογῆς Guilford καὶ γιὰ τὶς ἀλλεπάλληλες δημοπρασίες στὶς ὁποῖες προχώρησε ὁ κληρονόμος του.

99. Πβ. Γ. Παπᾶζογλου, «Χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», ὅ.π., σ. 242 σημ. 1, ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία.

100. Τὸ ἔντυπο Ε [Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Ἀπολογία] στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη [ταξίν. ἀρ.: 868.a.21] δὲν φέρει κτητορικὸ σῆμα ἢ ἄλλη ἐνδειξὴ προέλευσης, ἐνῶ τὸ ἔντυπο ΣΤ [Γρηγορίου τοῦ Θεσσαλονίκης, *Λόγοι ἀποδεικτικοί*] [ταξίν. ἀρ.: 1492.m.12. (1.)] προῆλθε ἀπὸ τὸ Holkham Hall.

Δίνω ἐδῶ τις ἀντιστοιχίες τῶν ἐντύπων Καρατζᾶ πού ἐντοπίσαμε μετὸν σχετικὸ κατάλογο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου¹⁰¹ καὶ τὸν σημερινὸ ταξινομικὸ τους ἀριθμὸ στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη:

<u>Ἔντυπα Νικολάου Καρατζᾶ</u>	<u>The British Museum</u>	<u>The BL</u>
[A] <i>Langius, Philologiae Barbaro-Graecae...</i> 1708	[A] τ. 14, σ. 804/149	624.f.20 (:)
[B] <i>Καρσοφίλου (Ἰωάννου), Ἐγχειρίδιον...</i> 1697	[A] τ. 5, σ. 96/846	870.f.13
[Γ] <i>Προσκυνητᾶριον τοῦ Ἁγίου Ὀρους...</i> 1745	[A] τ. 12, σ. 173/676	868.d.12
[Δ] <i>Σεβήρου Γαβριήλ, Συναγματίον...</i> 1691	[A] τ. 9, σ. 1249/983-984	868.d.8

Στὰ ἀντίτυπα ὅμως αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν, βέβαια, τὰ χειρόγραφα σημειώματα τὰ ὁποῖα ἐντοπίσαμε στὴν Ἀθήνα, στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

Τί συνέβη ὅμως στὴν Κέρκυρα στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα καὶ πρὶν τὰ βιβλία μεταφερθοῦν στὸ Λονδίνο;

Ἡ ἀπόφαση τοῦ κληρονόμου τοῦ North νὰ διεκδικήσει τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τῆς δωρεᾶς τοῦ Guilford, ἦταν ἓνα γεγονός πού τάραξε τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα τοῦ νησιοῦ. Τὸ τραῦμα ἦταν μεγάλο καὶ ἀκόμα μεγαλύτερο γιὰ τὸν βιβλιοθηκᾶριο, ὁ ὁποῖος ὀδηγήθηκε σὲ παραίτηση, διεκδικώντας παράλληλα τοὺς ἀπλήρωτους δεδουλευμένους μισθοὺς του.¹⁰² Σὲ αὐτὸ τὸ ψυχολογικὸ κλίμα, καὶ ὅταν ἔγινε γνωστὸ πῶς ἡ ὑπόθεση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κληρονόμου

101. Πρόκειται γιὰ τὸ πολύτομο δημοσίευμα πού περιέχει τὴ συνοπτικὴ ἀναγραφὴ τῶν ἐντύπων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου: *British Museum General Catalogue of Printed Books to 1955. Compact edition*, τ. 1-27, Νέα Ὑόρκη 1967 [A] καὶ τὸ πρῶτο Συμπλήρωμά του, *British Museum General Catalogue... Ten-years Supplement 1958-1965. Compact edition*, τ. 1-2, Νέα Ὑόρκη 1969 [B].

102. Εἶναι γνωστὸ πῶς ὁ Βρετὸς προσέφυγε καὶ στὴ Δικαιοσύνη ἀναζητώντας τὴν ἱκανοποίησή τῶν ἀπαιτήσεών του· βλ. σχετικὰ δικόγραφα πού σώζονται στὸ Ἀρχεῖο Γκίλφορντ τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρείας Κέρκυρας. Τὰ δημοσίευσε ἡ Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, *Μαρτυρίες γιὰ τὴ Βιβλιοθήκη Γκίλφορντ ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Γκίλφορντ τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρείας Κέρκυρας. Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία καὶ ἄλλα σχετικὰ ἔγγραφα (Ἰούνιος 1827-Ἰούλιος 1830)*, Ἀθήνα 1999, σ. 114-118.

κερδήθηκε, φαίνεται πώς ὁ Βρετὸς ἀποφάσισε νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰ ἔντυπα αὐτὰ τὸ χειρόγραφο ὑλικὸ ποὺ ἦταν ἔνσωματωμένο.¹⁰³

Ἔτσι πιθανότατα ἐξηγεῖται τὸ πῶς βρέθηκε τὸ ὑλικὸ αὐτὸ στὰ χαρτιά του καὶ κατατέθηκε στὰ ΓΑΚ μαζί με τὸ ὑπόλοιπο Ἄρχεῖο του. Ὅσο γιὰ τὸν Βλαχογιάννη, με τὸ ἔμπειρο μάτι του ξεχώρισε τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ ὑλικὸ, χωρὶς προφανῶς νὰ ἔντοπίσει καὶ τὴν ἀπώτερη προέλευσή του, ἐνῶ προσέθεσε σὲ αὐτὸ δύο ἀκόμα ἔγγραφα, τὸ ἓνα ἐκ τῶν ὁποίων ἦταν γραμμένο με τὸ χέρι τοῦ Βρετοῦ (τὸ ἀρ. 7 δίφυλλο). Χαρακτήρισε τὸ σύνολο «Χειρογράφων ἀποσπάσματα (βιογραφικὰ λογίων καὶ κληρικῶν)», ἀφοῦ χειρόγραφες ἦταν οἱ σημειώσεις τῶν Καρατζᾶ, καὶ τὸ ἔβαλε σὲ ἓνα φάκελο δημιουργώντας μιὰ ἀρχεῖακὴ ἐνότητα ποὺ προσγράφηκε στὴ συνέχεια στὸ Ἄρχεῖο του.

Αὐτῆ, νομίζω, εἶναι ἡ «μικρὴ ἱστορία» τῆς τύχης ἐνὸς ἱστορικοῦ ὑλικοῦ ποὺ εἶχε μείνει σὲ ἀφάνεια· ὑλικὸ τὸ ὁποῖο ἀναδεικνύει πτυχὲς τῆς προσωπικότητος πέντε λογίων οἱ ὁποῖοι ἄφησαν τὸ στίγμα τους στὰ ἑλληνικὰ γράμματα: ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, συνειδητὸς συλλέκτης καὶ μελετητῆς μέσα στὴν εὐρυχωρία τοῦ ἑλληνικοῦ 18ου αἰῶνα· ὁ Κωνσταντῖνος, κληροδόχος καὶ συνεχιστῆς τῆς φαναριώτικης παράδοσης, ὁ φιλέλληνας κόμης Γκίλφορντ στὴν ὥρα τῆς ἑλληνικῆς ἀναγέννησης, ὁ Βρετὸς, πολυπράγμων βιβλιογράφος καὶ ὁ Βλαχογιάννης, ἱστοριοδίφης τῆς μεγάλης βούλησης ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν κατόρθωσε νὰ κα-

103. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Βρετοῦ δὲν ἦταν σαρωτικὴ ἀλλὰ ἐπιλεκτικὴ, δὲν ἀφαίρεσε δηλαδὴ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔντυπα τοῦ Καρατζᾶ ποὺ βρίσκονταν στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας τὰ φύλλα με τὰ σημειώματά του. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἔντυπα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζᾶ, με βιβλίωσημα τοῦ Guilford, ποὺ σώζονται ὡς σήμερα στὴ Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη· βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ ἀκόλουθα τρία ἔντυπα: α) Ὀμιλία ἦτοι λόγος ἐπιδεικτικός περὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς ἱερωσύνης, συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μιχαήλου Χορτακίου..., Βενετία 1642 (É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 319, σ. 429-430· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 1623, σ. 120)· β) Συνταγματίον, περιέχον κανόνας τε καὶ εὐχὰς ἱερατοῦ... Τὰ πάντα... συντεθέντα παρὰ τοῦ... Ματθαίου Τζιγγάλα, τοῦ Κυπρίου, Βενετία 1681 (Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 2, Ἀθήνα 1986, ἀρ. *439, σ. 154)· γ) Ἀκολουθία... Παρασκευῆς τῆς Νέας καὶ... Γρηγορίου Δεκαπολίτου..., Βουκουρέστι 1692 (É. Legrand, *Bibliographie Hellénique... Dix-septième siècle*, τ. 3, ὁ.π., ἀρ. 3, σ. 8-9· Θωμᾶς Παπαδόπουλος, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci.-1800)*, τ. 1, ὁ.π., ἀρ. 161, σ. 16).

τανοήσει τήν ιστορική σημασία αὐτῶν τῶν σπαραγμάτων, τὰ ὅποια πιστεύω πῶς προσφέρουν πολύτιμα στοιχεία γιά τήν Ἱστορία τῆς παιδείας μας.¹⁰⁴

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

---

104. Ἡ μελέτη αὐτή ἐκπονήθηκε στό πλαίσιο τοῦ ἐρευνητικοῦ προγράμματος «Πηγές τῆς Μεταβυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ», τὸ ὅποιο ἐκπονεῖται στό Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν μέ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Ὠνάση. Πολλοί συνάδελφοι καί φίλοι μέ βοήθησαν μέ στοιχεία καί ιδέες στή διάρκεια τῆς ἐκπόνησης αὐτῆς τῆς μελέτης. Τούς ἀναφέρω ἐδῶ μέ ἀλφαβητική σειρά: Μανόλης Βουρλιώτης, Μαρία Κωσταρίδου, Κώστας Λάμπας, Βασιλική Μπόμπου-Σταμάτη, Ἀμαλία Παππά, Πόπη Πολέμη, Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, Βενετία Χατζοπούλου.

S u m m a r y

PIECING FRAGMENTS TOGETHER

Recent Evidence about Nikolaos and Konstantinos Karatzas' Library

In the General State Archives, in Athens, specifically in the “Giannis Vlachogiannis” archive collection, there is a file containing seventeen fragments, that are one-sheet, two-sheet, four-sheet and, one among them, five-sheet. Vlachogiannis does not mention anything about their origin; in order to describe, however, the contents of this file, he wrote: “Χειρογράφων αποσπάσματα (βιογραφικά λογίων και κληρικών)” (excerpts from manuscripts (biographical information of scholars and clergymen)). This study aimed initially at tracing the philological identity and origin of these fragments.

The identification of two scribes, who have written the majority of the fragments (fifteen out of seventeen), has given the first clue: Nikolaos Karatzas, a scholar, collector and manuscript scribe all together, owner of one of the biggest libraries in Constantinople in the 18th century, has written eleven texts; in the remaining four, we recognize the handwriting of his son and inheritor of his library, Konstantinos Karatzas. The second piece of information arose from the discovery of the fact that the fragments are not actually fifteen, as textual evidence demonstrated their coherence of content: in fact they form six sections.

But are they indeed excerpts, fragments from “manuscripts”, as Vlachogiannis had assumed?

Evidence from various sources brought forward in this study demonstrate the fact that the fragments were fascicules incorporated into printed books that once belonged to Karatzas' library, probably until the beginning of the second decade of the 19th century.

The printed books in question are the following:

1. Meletios Pegas, *Ἰπὲρ τῆς χριστιανῶν εὐσεβείας πρὸς Ἰουδαίους ἀπολογία*, Léopol 1593.
2. Gregorios Palamas, *Λόγοι ἀποδεικτικοί...* [London 1625-1626].
3. Ioannes Karyophylles, *Ἐγχειρίδιον περὶ τινῶν ἀποριῶν...*, Monastery of Synagovou 1697.

4. Johann Michael Lange, *Philologiae Barbaro-Græcæ*, Noribergæ 1707-1708.
5. Ioannes Komnenos, *Προσκυνητάριον τοῦ ἁγίου Ὁρους...*, Venice 1745.
6. Gabriel Severos, *Συνταγματίον περὶ... μυστηρίων*, Venice 1791.

How were these fragments found in Athens, although they originated from printed books located in Constantinople? The answer to this plausible question is that they followed a labyrinthine path: the books that included them were bought by Lord Guilford and were donated to the Ionian Academy, the School he had established in 1824 on Corfu. After Guilford's death, when the books of his library were to be given back to the heirs of the donor, the librarian on Corfu, who was claiming his unpaid salaries, detached the fragments. They remained in the hands of A. Papadopoulos Vretos and when his archive was sold to the General State Archives in 1920, Vlachogiannis put them aside in order to study them. It should be noted that most of the printed books from which the fragments were detached were bought by the British Museum in an auction, and are today located in the British Library.

DIMITRIS G. APOSTOLOPOULOS